

Національний університет «Одеська юридична академія»

В. В. Дудченко, Н. Б. Капустіна, К. В. Горобець

СУЧАСНІ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ДОКТРИНИ

СЕРІЯ навчально-методичні посібники

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

Кафедра загальнотеоретичної юриспруденції

Кафедра філософії

В.В. Дудченко, Н.Б. Капустіна, К.В. Горобець

**СУЧАСНІ
ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ
ДОКТРИНИ**

Навчально-методичний посібник

Одеса
Фенікс
2018

УДК 340.12(072)
Д81

*Рекомендовано до друку
Навчально-методичною радою Національного
університету «Одеська юридична академія»,
протокол № 1 від 28.08.2018 р.*

Автори:

Дудченко В.В. – доктор юридичних наук, професор кафедри загальнотеоретичної юриспруденції Національного університету «Одеська юридична академія», професор;

Капустіна Н.Б. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри філософії Національного університету «Одеська юридична академія», доцент;

Горобець К.В. – кандидат юридичних наук.

Рецензенти:

Х. Бехруз – доктор юридичних наук, професор;

Н.М. Крестовська – доктор юридичних наук, професор.

Дудченко В.В.

Д81 Сучасні філософсько-правові доктрини : навчально-методичний посібник / В.В. Дудченко, Н.Б. Капустіна, К.В. Горобець. – Одеса : Фенікс, 2018. – 76 с.

Навчально-методичний посібник складено відповідно до освітньо-кваліфікаційної характеристики й освітньо-наукової програми Галузевого стандарту вищої освіти України підготовки фахівців третього рівня вищої освіти з спеціалізації – «Фундаментальна юриспруденція». Посібник містить конспекти лекцій, плани семінарських занять, завдання для самостійної роботи, завдання підсумкового контролю з курсу «Сучасні філософсько-правові доктрини», список рекомендованих інформаційних джерел. У посібнику розглянуті сучасні філософсько-правові доктрини, такі як соціологічна юриспруденція, юридичний позитивізм, правовий прагматизм, психологічна теорія права, критичні правові дослідження та інші.

Посібник може бути корисним викладачам, аспірантам, студентам, усім, хто цікавиться проблемами філософії права.

УДК 340.12(072)

© Дудченко В.В., Капустіна Н.Б.,
Горобець К.В., 2018

ВСТУП

Центральною складовою фундаментальної юриспруденції виступають філософсько-правові доктрини, в рамках яких здійснюється інтерпретація права та держави як особливих форм буття людини та специфічних соціальних інститутів. Існування різних традицій філософсько-правової думки зумовлює їх акцентування на різних аспектах правової реальності, що зумовлює необхідність оволодіння майбутнім доктором філософії у сфері фундаментальної юриспруденції комплексними знаннями про сучасні правові ідеї.

Мета курсу – сформувати цілісне уявлення про основні течії сучасної філософсько-правової думки та характерні для них способи концептуалізації права і держави.

Завдання курсу – допомогти здобувачам вищої освіти, що навчаються в аспірантурі за фахом фундаментальна юриспруденція опанувати ті сучасні філософсько-правові ідеї і концепції які грають засадничу роль в науковому світогляді сучасного ученого.

Тематичний план по цій дисципліні передбачає читання лекцій, в ході яких розкривається зміст основних питань курсу, їх актуальність, даються рекомендації по організації самостійної роботи здобувачів вищої освіти, яка потрібна для поглиблення і закріплення знань, отриманих на лекціях, а також вироблення навичок самостійного активного пошуку нових, додаткових знань і умінь.

В результаті вивчення курсу здобувач вищої освіти буде здатний:

- визначити ключові ідеї соціологічної юриспруденції щодо сприйняття права як плюралістичної системи;
- узагальнити уявлення про розвиток ключових течій та варіацій юридичного позитивізму;
- виявляти філософсько-правові та прикладні аспекти правового прагматизму;

- синтезувати уявлення про філософські, політичні та моральні витоки комунікативної правової філософії;
- порівнювати природно-правові концепції;
- прогнозувати вплив критичних правових досліджень на появу нових напрямів правової філософії;
- застосовувати сучасні філософсько-правові доктрини у дисертаційному дослідженні.

ЗМІСТ КУРСУ

1. Тематичний план
2. Програма курсу
3. Конспекти лекцій
4. Плани семінарських занять
5. Завдання для самостійної роботи
6. Завдання підсумкового контролю знань і умінь
7. Список рекомендованих інформаційних джерел

Тематичний план

№	Тема заняття	Лекції	Семінарські заняття	Самостійна робота
1	2	3	4	5
1	Соціологічна юриспруденція початку XX ст.	2	-	6
2	Психологічна теорія права	2	-	6
3	Неокантіанська філософія права	2	2	6
4	Чиста теорія права Ганса Кельзена	2	-	6
5	Герберт Харт і англо-американська традиція юридичного позитивізму	2	2	10
6	Правовий прагматизм в американській філософії права	2	2	6

1	2	3	4	5
7	Комунікативна філософія права	2	2	8
8	Екзистенціальна філософія права	2	2	6
9	Правові аспекти неомарксизму та постмарксизму	2	2	6
10	Право як цілісність: концепція Рональда Дворкіна	2	2	6
11	Сучасні природно-правові доктрини	2	2	10
12	Правознавство в контексті постструктуралістського руху	2	2	6
13	Критичні правові дослідження	4	2	8
14	Нові напрями філософсько-правових досліджень	2	-	10
Всього		30	20	100

КОНСПЕКТИ ЛЕКЦІЙ

Лекція 1. Соціологічна юриспруденція першої половини XX ст.

План

1. Світоглядні та методологічні основи соціологічної юриспруденції.
2. Школа «живого права» О. Ерліха.
3. Право в соціологічній доктрині Е. Дюркгейма та М. Вебера.
4. Концепція солідаризму в праві.

Основний зміст

1. Ідея соціологізму в юриспруденції стала результатом поступового розширення меж позитивістської дослідницької програми. Якщо класичний позитивізм Дж. Беніама і Дж. Остіна передбачав орієнтацію на закони як єдині зримі прояви права (а отже єдиний науковий об'єкт юриспруденції), то соціологічна юриспруденція наполягає на необхідності розширення поняття позитивного права з включенням до нього інших проявів правової реальності. Така методологічна переорієнтація стала можливою передовсім завдяки розвитку соціології. Іншим важливим світоглядним фактором становлення соціологічної юриспруденції стало зростання інтересу до неофіційної юридичної практики, що стало поштовхом до формування доктрини «живого права». Поступово соціологічна юриспруденція приходить до висновку, що не лише поняття, але й сам феномен права є відносним, оскільки різні прошарки одного суспільства можуть іменувати правом зовсім різні нормативні системи, які, утім, характеризуються найвищим ступенем примусовості й авторитетності для конкретної соціальної групи.

2. Ідея «живого права» О. Ерліха виникла як результат дослідження ним правових практик Буковини. Основна ідея школи «живого права» полягає в тому, що вихідні начала самого права варто шукати в суспільних об'єднаннях і союзах, таких як родина, торгові товариства, громада, держава. «Щоб зрозуміти витoki, розвиток і сутність права, слід насамперед вивчити порядок, що існує в суспільних союзах. Причина невдач усіх попередніх спроб пояснити право полягала в тому, що вони виходили від правових приписів, а не з цього порядку». Ці норми і приписи, що походять від союзів («суспільне право») утворюють право першого порядку. Все приватне право є не що інше, як право об'єднань. Для охорони його норм і регулювання спірних відносин існують «норми рішень», що становлять право другого порядку. Ці норми створюються діяльністю держави і юристів. До права другого порядку належать кримінальне, процесуальне, поліцейське право, які не регулюють життя, а повинні лише підтримувати і захищати організаційні норми. Наслідком взаємодії цього суспільного права, державного права і права юристів і є «живе право» – не просто встановлене правовими положеннями, але таке, що панує в суспільстві. Живе право, отже, «є внутрішнім розпорядком людських союзів». За Ерліхом, не так право, як засіб забезпечення права має бути центром дослідницького інтересу: застосування закону повинне бути підлегле тільки цій меті. У правосудді вирішальна роль належить не «мертвим параграфам закону», а вільному слову юристів, свободі суддівського розсуду, «вільному підходу до права».

3. М. Вебер вважав закономірністю розвитку права його раціоналізацію і систематизацію, «зростаючу передбачуваність функціонування правосуддя». У своїй роботі «Соціологія права» він вважав цю властивість права однією з найважливіших передумов до розвитку підприємств капіталістичного типу, які потребують юридичної «безпеки руху». На його думку, обсяг і межі вільної оцінки доказів визначаються в першу чергу «інтересами (грошового) обігу, тобто економічним моментом». Раціоналізація права особливо помітна в сфері матеріального права – «все більшим зверненням до логічного тлумачення змісту як самих правових норм, так і, насамперед, угод». Вебер вважав, що і за межами товарного обігу раціоналізація права «на перший план усюди висуває на місце оцінки зовніш-

нього ходу речей напрям думок як самостійний значимий фактор». Таким чином, соціологія права, за Вебером, все більше виявляє його раціоналізацію, логічне, вільне тлумачення правовідносин. Для Е. Дюркгейма право є найбільш стійкою формою організації суспільства: «право відтворює основні форми соціальної солідарності». Видам права (публічне, приватне, кримінальне), на його думку, відповідають різні види суспільної солідарності. «Для того щоб зникли вбивці, потрібно, щоб збільшилася відраза до пролитої крові в тих соціальних шарах, з яких формуються ряди вбивць, а для цього потрібно, щоб вона збільшилася у всім суспільстві». Злочин трактувався французьким соціологом як дія, що суперечить колективній свідомості.

4. Один із класиків солідаризму Л. Дюгі писав, що основою суспільства є нерівність людей, яка призводить до поділу суспільства на класи, кожний з яких виконує соціально необхідну функцію. Цим зумовлена соціальна солідарність, що розуміється як «факт взаємної залежності і поєднує між собою, у силу спільності потреб і поділу праці, членів роду людського». Основний факт солідарності породжує соціальну норму, яку Дюгі формулює в такий спосіб: «Нічого не робити, що зменшує солідарність за подібністю і солідарність через поділ праці. Робити усе, що в матеріальних силах особистості, щоб збільшити соціальну солідарність в обох цих формах». Ця норма солідарності значиміша ніж держава і позитивні закони. Дюгі виступав проти індивідуалістичних доктрин. Критикував ідеї рівності і природного права. За солідаристською доктриною індивід не має ніякого права, він має лише соціальні обов'язки. Ці погляди Дюгі розвивав особливо докладно стосовно власності, що, залишаючись приватною, розглядається ним не як суб'єктивне право індивіда, а як його обов'язок вільно, повно і досконало виконувати соціальну функцію власника. Дюгі захищав потребу і корисність приватної капіталістичної власності. На відміну від Конта, який вважав право пережитком теологічного етапу, Дюгі визнає необхідність права в промисловому суспільстві. Свобода є правом, тому що людина має обов'язок розвивати найповніше свою діяльність. Дюгі виступав проти державного втручання в економічну й іншу діяльність індивідів. Він відстоював за свободу праці, торгівлі, промисловості.

Лекція 2. Психологічна теорія права

План

1. Методологічні підвалини психологічної теорії права.
2. Ідея правових емоцій.
3. Інтуїтивне й офіційне право.
4. Нормативна природа і структура правосвідомості.

Основний зміст

1. Формування психологічної теорії права Л. Петражицького багато в чому було пов'язане з популяризацією феноменології у європейській філософії початку ХХ ст. Як і феноменологія, психологічна теорія права значною мірою орієнтована на суб'єкта і його бачення соціальної (і фізичної) реальності. Як і феноменологія, з її закликом «Назад, до самих речей!», психологічна теорія прагне виявити глибинні, базові підвалини права. Звертаючись для виявлення зв'язку права та психології, Л. Петражицький розрізняв дві групи односторонніх психічних переживань: активні (воля) і пасивні (пізнання, відчуття). Але існує ще й третій вид психічних переживань, які мають одночасно двосторонній характер, пасивний і активний. Це переживання особливого виду – емоції. До емоцій належать, наприклад, голод, де пасивному переживанню відчуття голоду відповідають активні вольові прагнення до насичення. Емоціям Л. Петражицький приписував надзвичайно велику роль у житті людини, стверджуючи, що вони керують нашим тілом і психікою, викликають певні рухи, уявлення й думки, що весь психофізичний апарат перебудовується залежно від наявності чи відсутності тих чи інших емоцій.

2. Емоції – це імпульс, який штовхає людину до певних дій. Унаслідок появи у людини певних емоцій вона відчуває потребу вчинити якусь дію або утриматися від неї. Емоції можуть спонукати людину до моральних і правових дій. Звідси виникають два різні види емоцій, які з'являються у людини, – емоції правові та моральні. Вони, на думку Л. Петражицького, виникають однаково, але їх зміст – різний. Якщо в результаті душевного переживання у людини виникає відчуття необхідності вчинити якусь дію, бо її хтось від неї вимагатиме, то це – емоції правові. Наприклад, боржник відчу-

ває себе зобов'язаним заплатити борг, кредитор вважає, що йому мають повернути віддану в борг суму. Правові емоції називаються зобов'язально-вимагальними (імперативно-атрибутивними). На відміну від правових, моральні емоції мають тільки імперативний характер. Певна особа спонукається до таких дій щодо до інших, які їм не належать з позиції зобов'язаного. Наприклад, у людини може виникнути моральне відчуття обов'язку подати милостиню жебраку, однак у жебрака немає відповідного права вимагати цю милостиню. У результаті психічного переживання виникає певна норма, але це не законодавча норма, а психічна. Норма, за Л. Петражицьким, – це психічна діяльність людини. Право існує остільки, оскільки люди переживають його як право. Якщо явище не переживається як право, це означає, що права нема.

3. Л. Петражицький очевидно не міг ігнорувати наявності правових норм, закріплених у законах, кодексах та інших актах нормативного характеру. Тому він, використовуючи конструкцію природно-правової школи, поділяв право на інтуїтивне і позитивне. Право інтуїтивне – це результат психічного переживання людей. Розвиваючи свою концепцію інтуїтивного права, Л. Петражицький стверджував, що воно є скрізь, де присутні імперативно-атрибутивні переживання. Звідси – висновок про множинність права: кожна група осіб, навіть кожна людина може мати своє право. Позитивне (офіційне) право – це теж психічне право, результат переживання, проєкції переживань тих чи інших осіб влади. Отже, в основі всякого права лежать правові переживання. Але якщо інтуїтивне право, яке виникло в результаті переживання багатьох осіб, не відображено в нормах позитивного права, то емоції, проєкції владних осіб за певних умов об'єктивуються в нормах позитивного права.

4. Ідея інтуїтивного права і правових емоцій неодмінно ставила перед психологічною теорією права проблему правосвідомості та її змісту. Фактично, за Л. Петражицьким, правосвідомість є вмістилищем інтуїтивного права, оскільки саме в ній воно формується і саме за її посередництвом люди «переживають» правові емоції. На цій основі виникає висновок про те, що правосвідомість має нормативну природу через домінування інтуїтивного права над правом

офіційним. Інтуїтивне право, таким чином, визначає зміст і структуру правосвідомості, а також встановлює масштаб становлення офіційного права.

Лекція 3. Неокантіанська філософія права

План

1. Методологічні основи неокантіанської філософії права.
2. Право як апіорна категорія у концепції Р. Штаммлера.
3. Позитивізм і юснатуралізм у філософії права Г. Радбруха.
4. Інтерпретації неокантіанства Б. Кістяківським.

Основний зміст

1. Неокантіанство – вагомий і впливовий філософський напрям першої половини – середини ХХ ст., який поставив собі за мету оновлення та адаптацію до нових умов ідей І. Канта, зокрема, його метафізики, етики та правової філософії. Послідовниками Канта стали філософи, які застосовували апіорний метод до дослідження права. Хоча, між тим, сам Кант не вважав, що його концепція має безпосереднє відношення до права. Його власне розуміння права ґрунтувалось на тому, що право належить до сфери практичного, а не критичного розуму, до якого належать апіорні знання. Разом з тим представники неокантіанської філософії вважають, що апіорні знання існують і в сфері практичного розуму. Тому вихідний пункт неокантіанства – не право як соціальна реальність, а апіорні поняття права і ідея права, які потім додаються до дійсності, але як незалежні від неї. Вагомим вектором розвитку неокантіанської філософії права була специфічність методології. Неокантіанці перші чітко поставили й розвинули проблему методологічної несумісності наук про природу (які описують реальність через дескриптивні судження) і наук про дух (які описують реальність через нормативні судження). Впливовий неокантіанець Г. Когена, засновник Марбурзької школи неокантіанства, вважав, що подібно до того, як логіка встановлює категорії для наук про природу через математику, так етика визначає регулятивні ідеї для наук про культуру через юриспруденцію.

2. Р. Штаммлер (1856 – 1938) один із найвизначніших представників неокантіанської філософії права. Філософська основа уявлень Штаммлера про право – неокантіанство в тому його варіанті, який був розвинутий Марбурзькою школою. Прихильники цього напрямку в філософії стверджували, що предмет пізнання тотожний поняттю про предмет, а власне буття є сукупність чисто поняттєвих відносин. Юриспруденція, згідно з їх теорією, – математика суспільних наук, етика виступає логікою останніх. За Штаммлером, поняття права не можна вивести із суспільно-історичного досвіду, воно має розглядатись як апіорна категорія, яка не залежить від соціальних умов. За допомогою поняття права і деяких інших апіорних категорій соціальна реальність сприймається як організована цілісність і в ній виділяється саме право. Для Штаммлера суспільне життя у всіх його проявах – це зовнішнім чином організоване спільне життя людей, найважливішою формою якого виступає право. Звідси, за Штаммлером, «... закономірність соціального життя людей є закономірністю її юридичної форми». В результаті переносу цієї конструкції на економіку, її регулятивною формою виступає право. Оскільки право первинне щодо держави, Штаммлер стверджував, що економіка не може підірвати правовий лад, а тому економічний і політичний розвиток повинен іти лише шляхом часткових змін права. На думку Штаммлера, юридичні норми виникають, встановлюються і починають діяти незалежно від державної організації. Штаммлер розділяє право на справедливе і несправедливе. Ідея такого розмежування складається в тому, щоб довести: «немає ніяких особливих правових положень, які б включали в свій умовний зміст безумовний склад». Іншими словами, немає правових положень, які є раз і назавжди тільки справедливими, або виключно несправедливими в кожній ситуації. Тим самим Штаммлер вводить в систему своїх правових поглядів принцип розвитку, втіленням якого виступає категорія природного права з мінливим змістом. Дух цієї теорії виявився співзвучним процесу відродження концепції природного права, який є характерним для європейської філософсько-правової думки ХХ ст.

3. Інший видатний представник неокантіанської філософії права – Г. Радбрух (1878 – 1949). Розуміння права, яке пропонує

Радбрух зводиться до аксіологічної конструкції неокантіанського типу, згідно з якою право може бути зрозуміле тільки з апіорної ідеї права, яка й визначає мету права. Своєю чергою, ця «ідея права» складається із «об'єднання» трьох основних цінностей: справедливості, доцільності і правової стабільності, дослідження яких і є метою філософії права, на відміну від теорії права, яка вирішує завдання пояснення, систематизації тощо чинного права. Метод філософії права, за Радбрухом, це особливий підхід: обов'язковий елемент методу – релятивізм. Після Другої світової війни Радбрух спробував зв'язати свою конструкцію з відродженням природного права. Позитивістський підхід до закону і применшення природного права, згідно з теорією Радбруха, привели до виникнення фашизму. Однією з ключових тез філософії права Радбруха стало розмежування надзаконного права і неправового закону, що вилилось у формування так званої формули Радбруха. На відміну від більшості представників природно-правової доктрини, Радбрух не відкидає значення позитивного права і не вважає його вторинним щодо права природного (або надзаконного). Тому формула Радбруха має таке формулювання: «у випадку, коли є суперечність між надзаконним правом і законом, має застосовуватися закон; однак якщо створювана у результаті несправедливості є нестерпною, закон має поступитися місцем надзаконному праву». У цій формулі знаходять своє відображення три основні правові цінності: справедливість, доцільність і правова стабільність.

4. Оригінальний підхід Б. Кістяківського до вирішення філософсько-методологічних проблем можна визначити як соціокультурний. Він припускає, з одного боку, визнання права як найбільш значного виразника культури, а з іншого, – розгляд культури як найважливішого способу реального буття права. Тому історично сформований рівень правосвідомості і правової культури є визначальними факторами побудови правової держави. До права Б. Кістяківський підходив і як соціолог, і як прихильник неокантіанської філософії цінностей. У першому випадку, він розглядав право як соціальне явище, предмет причинності, засіб контролю суспільства над індивідом. В другому – як соціальне втілення надісторичних цінностей, завдяки яким право займає центральне місце в сфері

культури. Тому загальна теорія права повинна ґрунтуватися на загальній філософії культури. У питанні про визначення права він займав позицію методологічного плюралізму. При цьому визнавав цінність різних філософських і окремонаукових підходів до визначення права, але вважав їх обмеженими і відносними. У розумінні права Б. Кістяківський виділяє чотири підходи: 1) аналітичний, що відповідає позитивістській концепції права; 2) соціологічний, де право – форма соціальних відносин; 3) психологічний, що відповідає психологічному поняттю права; 4) нормативний, що відповідає аксіологічному поняттю права. З позиції його синтетичної загальної теорії права варто відкинути кожен з концепцій як однобічну і неадекватну і, одночасно, визнати їх як методологічні підходи, що відповідають чотирьом граням права як сукупності культурних феноменів. Розглядаючи позитивні сторони і недоліки кожного з підходів, Кістяківський вважав, що плюралізм тільки підготував ґрунт для фінального синтезу, тобто розробки синтетичної теорії права, заснованої на філософії культури.

Лекція 4. Чиста теорія права Г. Кельзена

План

1. «Чистота» чистої теорії права Г. Кельзена.
2. Нормативність як логічна конструкція. Ідея основної норми.
3. Чинність і дієвість права у концепції Г. Кельзена.

Основний зміст

1. Методологічною основою чистої теорії права стало неокантіанство, хоча самого Кельзена некоректно відносити до цієї течії за рядом причин. Тим не менш, від неокантіанства він узяв на озброєння ідею апіорності у пізнанні права. Однак на відміну від неокантіанців, які вбачали у праві математику етики, Кельзен рішуче відкидає будь-який зв'язок між правом і етичними міркуваннями. Для нього право має досліджуватися винятково на основі апіорних логічних конструкцій. Звідси право ним мислиться як апіорна система норм, яку він прагне досліджувати незалежно від змісту цих норм. Саме тому чиста теорія права є «чистою»: Кельзен дивиться

на право не задаючи питання щодо його змісту, тобто прагне мислити про нього як про варіант абстракції на кшталт геометричних фігур.

2. Право, розглянуте як форма абстракції, існує як нормативність. В основі теорії Кельзена лежить фундаментальне розмежування між суцим і належним. Для Кельзена право є винятково формою належного. Нормативність, отже, є сферою прескриптивних суджень. Однак тут знову помітними стають відмінності між Кельзеном і неокантіанцями. Останні прагнуть виводити нормативність через її зв'язок з етикою, тоді як для Кельзена ключовою характеристикою нормативності є чинність (валідність). Через це нормативність в чистій теорії права мислиться як ієрархічна пірамідальна логічна конструкція: чинність конкретної норми базується на чинності норми вищого порядку. Кельзен визнає нормою будь-яке прескриптивне висловлювання, а тому найвищим рівнем нормативності є індивідуальні норми (наприклад, судові рішення), далі – норми законів, чинність яких базується на нормах конституції. Чинність конституції базується на чинності попередньої конституції і так далі. Таким чином, підставу чинності кожної норми можна простежити до «історично першої конституції». Однак чинність історично першої конституції не може базуватися на іншій нормі. Для цього Кельзен вводить поняття основної норми (груднорми). Сама по собі основна норма не є нормою в тому сенсі, що вона не має прескриптивної сили, тобто не належить до сфери належного. Основна норма – це логічна конструкція, яка слугує підставою чинності усіх інших норм. По суті, основною нормою є сама ідея чинності. Використання Кельзеном конструкту основної норми не дозволяє повністю віднести його до юридичного позитивізму, оскільки позитивізм відкидає наявність будь-яких метафізичних підвалин правового порядку. Для Кельзена ж основна норма є логічною формулою, яка слугує підґрунтям для нормативної ієрархії, хоча сама в цю ієрархію вона не входить (не дивлячись на свою назву).

3. Чинність є ключовим поняттям в теорії нормативності, адже саме вона відрізняє прескриптивні судження від дескриптивних. Якраз цей фактор дозволяє Г. Кельзену ігнорувати питання щодо змісту правових норм. Норма є чинною незалежно від того, сприй-

мається вона суспільством чи ні, є вона мертвою чи регулярно застосовується. Тим не менш, проблеми дієвості права також аналізуються в рамках чистої теорії права. Кельзен вважає, що питання щодо дієвості права є сенс ставити лише в умовах тотального невідкорення діючому правовому порядку, наприклад, під час революції. За таких умов нормативність існує як сфера належного, якій реально підкорюються, однак навіть вона має зв'язок із попереднім правовим порядком, а тому розрив у чинності не відбувається.

Лекція 5. Г. Харт і англо-американська традиція юридичного позитивізму

План

1. Юриспруденція як частина «дескриптивної соціології» у розумінні Г. Харта.
2. Право як система первинних і вторинних норм.
3. Критика та розвиток теорії Г. Харта.

Основний зміст

1. Г. Харт є, безумовно, одним із найвпливовіших (якщо не найвпливовішим) філософом права другої половини XX ст. Його проста і водночас дієва й елегантна теорія права завоювала неабияку популярність в англо-американській юриспруденції і продовжує доминувати в ній в ролі базової методологічної програми. Г. Харт відкидає усілякі спроби метафізичного пояснення природи права. Він вважає їх надлишковими і відірваними від реальності. Юриспруденцію він проголошує частиною дескриптивної соціології, тобто це сфера знань, яка досліджує певний аспект людської діяльності – право. Воно не виникає з основної норми чи апіорних категорій практичного розуму, воно є формою діяльності суспільств, за вдяки якій уможливується більш стабільна й передбачувана взаємодія суб'єктів. Отже, право є соціальним фактом, а задача юриспруденції полягає в тому, щоб дати пояснення цьому соціальному факту. У цьому Г. Харт продовжує традицію Дж. Беніама та Дж. Остіна й вибудовує свою позитивістську програму на основі тієї ж методологічної платформи.

2. Для опису феномену нормативності Харт відмовляється від запропонованої Кельзеном ідеї основної норми. На його думку, чинність не є настільки фундаментально важливою характеристикою норми. Більш принциповим є питання розмежування різних типів нормативності. Для цього він вводить поняття «внутрішнього» і «зовнішнього» погляду на право. Чи належить якась поведінка до світу нормативного, тобто чи вимагається вона нормами, можна сказати лише з позиції внутрішнього погляду на право. Зовнішній погляд на право не дає змоги відрізнити поведінку, що вимагається, від просто звичної поведінки. Таким чином, нормативне середовище є різним у кожному суспільстві, й оцінити його можна лише з точки зору «внутрішнього» погляду. Норми, які безпосереднім чином регулюють поведінку, іменуються Хартон первинними нормами. Вони є результатом тривалої кристалізації суспільних практик, яким згодом надано обов'язковості наказом суверена. Однак сама по собі сукупність первинних норм, хоча і може вважатися правом, не є правовою системою. Для цього необхідним є існування вторинних норм, які встановлюють порядок створення, застосування, скасування тощо первинних норм. Ключове місце в системі вторинних норм займає «правило визнання» – норма, яка визначає джерела правових норм. Правило визнання є результатом правової традиції і тривалого розвитку правового порядку.

3. Теорія Г. Харта має неабияку кількість прихильників, і в рамках його дебатів спочатку з Л. Фуллером, а пізніше – з Р. Дворкіним багато в чому сформувався сучасний англословний філософсько-правовий дискурс. Так, в рамках полеміки з Дворкіним відбулося роз'єднання позитивізму на «жорстку» і «м'яку» версії. Жорстка версія позитивізму виключає будь-який зв'язок права з мораллю, наполягаючи, що право є абсолютно самодостатньою нормативною системою. М'який юридичний позитивізм допускає застосовність окремих моральних стандартів у праві. Сам Харт належить до м'яких позитивістів. На основі теорії Г. Харта було розвинено концепцію правової системи (Дж. Раз), вона є методологічною основою сучасної теорії легальності (С. Шапіро). Популярними є ідеї Харта також у міжнародно-правовій теорії з точки зору розмежування концептів права і правової системи щодо міжнародних відносин.

Лекція 6. Правовий прагматизм в американській філософії права

План

1. Прагматизм як логіко-філософська доктрина.
2. Методологічна програма прагматизму у філософії права.
3. Р. Паунд як засновник правового прагматизму.
4. Сучасний неопрагматизм.

Основний зміст

1. Прагматизм – методологічна парадигма дослідження суспільства, що базується на універсальному методі вирішення-усунення проблемних ситуацій за допомогою реконструкції досвіду і формування на її підставі стратегії дослідження. Початкове положення прагматизму – уявлення про світ як різноманітну культуру, що змінюється і ускладнюється, в якій поєднуються стратегії діяльності людини у нестабільному світі. Світ у світоглядних конструкціях прагматизму з'являється як такий, що постійно змінюється, тому не зводиться до якої-небудь закінченої схеми (а тому право не є і не може бути ані початковою точкою відліку, ані фінальним суддею); людина – істота, яка прагне вижити і активно пристосуватися до мінливих умов. Завдання науки полягає у формуванні стратегій успішної людської дії в умовах нестабільності світу. Об'єктом дослідження прагматизм вважає не просто той або інший фрагмент реальності безвідносно до його ролі в житті людини, але проблематичні для людини явища або процеси природного і соціального світу. Найважливіше поняття, навколо якого будуються всі інші поняття прагматизму – поняття «людська дія». Дія визначається як системоутворююча основа людського буття і вихідний пункт теоретизування. Наука і філософія, як вважають прагматисти, виростає з людських справ і пов'язана з ними за своєю спрямованістю. Предмет дослідження прагматизму – людська дія в тій або іншій проблематичній або критичній ситуації. Прагматизм концентрує зусилля на формуванні технології дії, що розуміється як спосіб вирішення проблеми. Прагматизм в широкому значенні слова є правилом поведінки людини в критичній ситуації, у вузькоспеціальному сенсі

прагматизм є правилом поведінки дослідника в ситуації наукового пошуку.

2. Правовий прагматизм – методологія пізнання права, що склалася в XX ст. і створила теоретичну платформу реалістичної школи права, яка розвивалася в США, та представниками якої є О. В. Холмс, Р. Паунд, Д. Френк, К. Ллевеллін, Т. Арнольд, У. Кук, М. Рейдін та ін. Реалістична школа права сформувалася, з одного боку, в результаті екстраполяції (поширення) ідей філософського прагматизму у сферу юридичної науки; з іншого боку, в результаті поширення уявлень про закон як матеріал, наданий в розпорядження суддів, застосування якого відбувається через суддівський розсуд. Звернення до філософського прагматизму було зумовлено ефективністю прагматизму як методології дослідження правової дійсності. Назва реалістичної школи права була покликана підкреслити її орієнтованість на вивчення реального, діючого, але не ідеального, уявного права. Право, в уявленнях реалістів, є сукупність судових і адміністративних рішень з конкретних юридичних справ, прийнятих компетентними посадовими особами й органами в ході захисту прав громадян та вирішення спорів. Реалістична школа права включає в себе два напрямки правового реалізму, що відображають різні підходи до вивчення права: помірний правовий реалізм і крайній правовий реалізм. В рамках помірного реалізму стверджується, що формальні норми права частково впливають на процес винесення судового рішення. У рамках крайнього реалізму, такий вплив заперечується і стверджується, що суддя приймає рішення на основі інтуїції і тільки потім для дотримання формальності посилається на статтю закону. Правовий реалізм спрямовує свою критику на формальні норми права, встановлені в законах, і закликає правову науку вивчати юридичну практику. Представники реалістичної школи права приходять до заперечення принципу стабільності права і підпорядкування судді закону. Норма права, в репрезентації реалістів, є всього лише думка законодавця про право, яку суддя може взяти або не взяти до уваги. Будь-яка правова норма, виражена в законі або прецеденті, неминуче перетворюється на дещо закаменіле і неживе. Право, як вважають реалісти, має постійно змінюватися, що можливо лише в тому випадку, якщо

правотворчою силою буде суд. Таким чином, з точки зору реалістів, право – це те, що вирішує суд.

3. Слідуючи філософії прагматизму, що вимагає оцінки теоретичних положень з точки зору їх операційності (дійсності), Р. Паунд виступав за те, щоб юристи не обмежувалися вивченням «права в книгах» і звернулися до аналізу «права в дії». Юридична наука, в його баченні, покликана показати, як право реально функціонує і впливає на поведінку людей. Право є одним із способів контролю за поведінкою членів суспільства поряд з релігією, мораллю, звичаями, домашнім вихованням та тощо. Такий підхід орієнтував юридичну науку на вивчення права в контексті соціальних відносин, вимагав враховувати взаємодію правових норм з іншими регуляторами суспільного життя. Для Паунда характерним є розуміння права як правопорядку, як сукупності авторитетних приписів і як судового процесу в рамках об'єднуючої ідеї соціального контролю. Прагматичний метод Паунда – це метод одночасно правотворчості і правозастосування. Ключовою фігурою концепції Паунда є суддя, який приймає практичне рішення. Відповідно, на перший план виходить досвід судді, тоді як система існуючих правових норм відсувається на другий план. Прагматичний метод Паунда – це метод формування суддею «практично непогрішимого» рішення, результати якого будуть максимально сприятливі досягненню суддею і суспільством переконання у встановленні ідеалу соціального контролю. Метод Паунда можна кваліфікувати як філософію судді, який повинен оцінити перспективу дії свого припису, перевірити своє рішення на предмет корисності його виконання в процесі втілення ідеалу. Завдання судді, за Паундом, полягає в досягненні переконання в тому, що конкретне рішення відповідає сформованому ідеалу соціального контролю. Разом з тим, Паунд виступає проти уніфікації рішень. Припис судді, що застосовується до конкретного випадку, може служити основою для інших приписів лише в тому випадку, якщо його ідеальний елемент не втратив зв'язку з загальними уявленнями людей про ідеал соціального контролю.

4. Сучасний неопрагматизм є доволі фрагментованим вченням. Так, Д. Фарбер вважає, що правовий прагматизм розв'язує правові проблеми за допомогою будь-яких наявних засобів, зокрема пре-

цеденту, традиції, юридичних текстів, соціальної політики, відмовляючись при цьому від будь-яких спроб забезпечити теоретичні підстави для конституційного права. К. В. Ханціс стверджує, що прагматизм – це передовсім усвідомлення того, що будь-що цілковито залежить від нашої точки зору, тож наше розуміння позиції інших часто є не більше, ніж спробою реконструкції точки зору, з якої ці інші сприймають речі та події. Д. Паттерсон переконаний, що це реалістичне визнання того, що метатеоретичні пошуки істини не можуть бути обґрунтовані з філософських позицій. С. Д. Сміт пише, що це вихолощене теоретизування не про те, чого адвокати та судді не знають, хоча мали б знати, а про речі, у які вони вже готові вірити, однак не здатні застосувати на практиці, а Р. Познер – що це конкретний, ідеографічний погляд на проблеми, без ілюзій загального теоретизування, з усвідомленням обмеженості пізнавальних можливостей людини, труднощів спілкування між культурами, неможливості «істини». С. Фіш дотримується позиції, згідно з якою юридична практика не базується на певному комплексі непорушних принципів або ж на тому чи іншому непохибному чи імперсональному методі. Р. Познер акцентує увагу на схильності прагматистів будувати свої діяльнісні стратегії на фактах і наслідках на противагу концептуалізації, узагальненням, авторитетам або пласким гаслам, що відображають ту чи іншу моральну, правову і політичну теорію, коли пропонуються для прийняття рішення у правовому процесі.

Лекція 7. Комунікативна філософія права

План

1. Ідея комунікації як форми суспільного буття.
2. Комунікативна теорія права Ю. Габермаса.
3. Комунікативна версія обґрунтування справедливості.

Основний зміст

1. Комунікативна філософія базується на понятті комунікації. Основою для комунікації є мова, а метою – взаєморозуміння. В ситуації комунікативної дії дійсним для координації учасників є зусилля,

спрямоване на мовне взаєморозуміння, тобто єдиальну силу мови як такої. Саме комунікативна дія, на думку Ю. Габермаса, робить можливим існування та розвиток соціального ладу, оскільки в ньому містяться структури свідомого самообмеження. Лише комунікативна дія означає, що індивіди використовують структури обмеження мови, що інтерсуб'єктивно приймаються (у смислі слабкої трансцендентальної необхідності), для того, щоб вийти з егоцентричної позиції цілераціональної спрямованості на власний результат та співвіднести себе з критерієм раціональності, спрямованою на взаєморозуміння. Комунікація і комунікативна дія можуть набувати різних форм. Найбільш бажаною є форма дискурсу – раціональної комунікативної дії, метою якої є пошук найбільш раціонального аргументу.

2. Комунікативна філософія – звертається до етики відповідальності (представниками є німецький філософ К. Апель, німецький філософ і соціолог Ю. Габермас, німецький філософ Гюсле, український учений Ярмоленко). Комунікативна філософія прагне застосувати теорію комунікації в усіх сферах людської діяльності (політиці, економіці, праві) і впливати на них, доводить необхідність обґрунтування моральних норм і визначає принципи права людини і справедливості як необхідні чинники в соціальному і моральному розвитку людини.

3. Комунікативна теорія права виникла на початку 90-х років ХХ століття, в її основі лежить феноменологія. Її головна ідея – відмова від пошуку істини. Кожен суб'єкт по-своєму сприймає світ, тому головне не вивчення об'єктивної істини, тому що знайти її неможливо, а вивчення того, як суб'єкти сприймають світ. Суб'єкти постійно вступають в спілкування – комунікацію. Для того, щоб спілкування відбулося, необхідно, щоб між суб'єктами виник компроміс в розумінні цього світу. Суб'єкти повинні знаходити щось спільне і очевидне, інакше комунікація не відбудеться. Отже між суб'єктами створюється інтерсуб'єктивний світ, наповнений очевидностями і компромісом, тобто складаються базові норми, відносини, уявлення. Це теорія лягла в основу комунікативної школи права. Відповідно до цієї теорії, право розглядається як сфера людської взаємодії, сфера згоди і компромісу, право – сфера свободи і відповідальності, рівності і справедливості. Право далеко не завжди резуль-

тат повної згоди, але в ньому завжди присутній мінімум справедливості. Право народжується на пізнавальному рівні, на рівні згоди і сприйняття, і існування права завжди пов'язане з осмисленими правами і обов'язками. З точки зору комунікативної теорії права, формування права неодмінно передбачає визнання Іншого рівним собі на рівні прав і обов'язків. З цієї позиції, комунікативна філософія права визнає первинність суб'єктивного права перед об'єктивним. За Ю. Габермасом, право є умовою соціальної інтеграції на основі комунікативної взаємодії, тобто окреслює можливості комунікації як суспільної інституції, що володіє зобов'язуючою силою і набуває статусу влади розуму, втіленого в структурах спілкування громадян, обміну думками. Сучасний правовий порядок, просякнутий напругою між позитивністю і легітимністю права, повинен, на його думку, виконувати два завдання: по-перше, забезпечити фактичне взаємне визнання громадянами прав один одного; по-друге, забезпечити можливість легітимації правових норм, де закон здійснюється «через повагу до закону».

4. З точки зору інтерсуб'єктивності, комунікативна теорія права пропонує оригінальну модель обґрунтування справедливості, представниками якої виступають К.-О. Апель, Ю. Габермас. Ця теорія ґрунтується на відмові від побудови онтології права. В ній дається комунікативно-рефлексивне обґрунтування права через «аргументацію у дискурсі». Норми права обґрунтовуються в реальній комунікації, що має процедурний характер. Однак цей дискурс повинен співвідноситися з ідеальною комунікацією (аналог «природного права»), котра як регулятивна ідея визначає спрямованість раціонального обґрунтування норм та слугує критерієм для встановлення «істинного консенсусу». Ю. Габермас створює нове проблемне поле досліджень – сферу міжіндивідуальних комунікативних відносин. У межах цього поля він вирізняє низку загальних проблем, до яких належить проблема демократії, прав і свобод людини. Ю. Габермас створив комунікативну модель суспільства, значущість якої виявляється у тому, що вона дає нове розуміння демократії як демократичного дискурсу. Таке розуміння демократії дозволяє здійснити аналітичний поділ політичної влади на владу адміністративну та владу, породжену в процесі комунікації, яка втілює в собі ідею народного

суверенітету. Критерієм легітимності правових норм є їх відповідність комунікативній раціональності, тобто коли вони заслуговують на вільне визнання з боку кожного члена правового співтовариства. Лише процедура демократизації законотворчості робить можливим реалізацію цієї ідеї. Тому в правовому суспільстві законодавчий процес посідає центральне місце в механізмі соціальної інтеграції. В основі справедливої правотворчості, тобто такої, що утворює закон, який спрямований на встановлення справедливого суспільства, лежить етичний дискурс толерантності. До цього дискурсу Ю. Габермас ставить такі вимоги: повне духовне розкріпачення людей, участь кожної дорослої людини в обговоренні сутності справедливості. В ході дискусій передбачається виникнення консенсусу, який би відтворював необхідність кооперації. При цьому соціальна умова солідарності виступає тут не як матеріальний критерій реалізації справедливості, а як процедурна умова.

Лекція 8. Екзистенціальна філософія права

План

1. Філософське підґрунтя правового екзистенціалізму.
2. Правова концепція В. Майхофера.
3. Філософія права Е. Фехнера.

Основний зміст

1. Екзистенціалістський підхід до права сформувався в ХХ в. під впливом екзистенціалізму як філософії існування. Самі засновники різних напрямів філософського екзистенціалізму (М. Гайдеггер, К. Ясперс, Ж.-П. Сартр та ін.) спеціально не займалися проблематикою права і закону і не залишили відповідних концепцій екзистенціалістського вчення про право. Однак розроблені ними ідеї та положення філософського екзистенціалізму стали вихідною точкою для формування ряду філософсько-правових концепцій екзистенціалістського профілю. В екзистенціалізмі справжнє існування людини (екзистенція), «буття-в-світі», протиставляється недійсності її існування в світі об'єктивацій (в сфері культури, суспільства, держави, права тощо). В екзистенції людина виступає як справжня

особистість і є самою собою. Поза цього екзистенціального стану вона постає «як всі», як «інший» для себе і для інших, виявляється безособовою істотою у світі об'єктивувати цінностей, відносин і форм спілкування. У такому безособовому світі людина лише в ситуаціях глибокого потрясіння досягає сутність своєї екзистенції, сенс свого буття в світі. З точки зору такої філософії, основне завдання філософії права полягає в розумінні і трактуванні права як екзистенціального явища в його розрізненні і співвідношенні з офіційним законом (позитивним правом). У цьому контексті екзистенціальне право виступає як справжнє право (як вираз «справжнього буття», екзистенції), а закон (позитивне право) – як щось несправжнє, відчужене від людини і що протистоїть її екзистенціальній суті, як знеособлена, об'єктивована форма вираження «несправжнього буття».

2. Різні аспекти екзистенціалістського підходу до права розроблені в працях німецького юриста В. Майхофера. Своє розуміння людської екзистенції, в якій індивідуальне буття пов'язане з соціальним буттям, Майхофер висловлює за допомогою поняття «*Als-Sein*» («буття-в-ролі»). У різних конкретних ситуаціях своєї екзистенції людина, відповідно до такого трактування, виступає в різних екзистенційно зумовлених соціальних ролях (батька чи сина, чоловіка або дружини, покупця або продавця, кредитора чи боржника тощо). У цих рольових проявах людської екзистенції «самобутній» індивід реалізується у відносинах з «самобуттям» інших індивідів в загальному контексті соціального «спів-буття» людей. Щодо таких конкретних ситуацій рольових проявів людської екзистенції, Майхофер говорить про «конкретне природне право», під яким по суті мається на увазі екзистенціалістська інтерпретація традиційної природно-правової категорії «природи речей». При цьому сенс такого «конкретного природного права» він розкриває як конкретизацію «золотого правила етики» у вигляді максим рольової поведінки людей в екзистенційно зумовлених конкретних ситуаціях їх буття в світі. Завдання «природного права як права екзистенції», за Майхофером, полягає в тому, щоб дати відповідний гідності людини і цінностям людського життя зразок існування індивідів і їх взаємин. При цьому традиційне природноправове положення про людську гідність він трактує як вимогу порядку максимально можливої свободи всіх

людей при дотриманні їх безпеки, задоволенні їхніх потреб і розвитку їх здібностей. Такий природноправовий порядок, відповідний гідності людини, лежить в основі і його концепції правової держави. Назагал у філософсько-правовому вченні Майхофера під правом (в його розрізненні з законом) мається на увазі екзистенціальне право (право екзистенції), що трактується як конкретно-ситуаційний прояв вимог раціоналістичного природного права. Співвідношення ж такого екзистенціального права з законом (позитивним правом) в принципі залишається в межах традиційної моделі співвідношення природного і позитивного права.

3. У дусі природноправових положень розглядає екзистенціальне право і інший представник німецької екзистенціальної філософії права Е. Фехнер. Спираючись на ряд положень екзистенціальної філософії Ясперса, Фехнер трактує «зустріч» людини з правом і пов'язану з цим необхідність вибору і прийняття одного з багатьох можливих рішень як «прикордонну ситуацію», яка актуалізує екзистенцію і сприяє «вилученню буття з його приховування». Шукане і прийняте індивідом в такій ситуації справжнє рішення (тобто екзистенційне право в даній ситуації) Фехнер розглядає як живе, природне право «зі змістом у становленні». Таке живе, природне право, яке породжене екзистенцією, – на відміну від позитивного права з його механічними, мертвими нормами, не піддається, згідно Фехнеру, нормативному охопленню і вираженню. Екзистенціальне правове рішення індивіда, законодавця, суб'єкта правозастосування тощо – це, за Фехнером, завжди суб'єктивно-вольове рішення, розраховане на породження екзистенцією в «прикордонній ситуації» очікуваного живого, природного права з адекватним даній правовій ситуації змістом. Тільки таке (тобто екзистенційне за своїми підставами) правове рішення може бути, згідно Фехнеру, істинним. Це означає, що істинне право – це завжди і тільки екзистенціальне право. Але Фехнер визнає, що подібне екзистенціальне рішення може виявитися неправильним і пов'язаним з ризиком прийняття неправильного рішення. Але без такого ризику взагалі не може бути істинного правового рішення і справжнього права. Проблема співвідношення права і закону (позитивного права) в трактуванні Фехнера виглядає, отже, в такий спосіб. Екзистенціальне право як

справжнє право (тобто живе, природне право зі таким стає змістом) Фехнер різко протиставляє механічному й мертвому позитивному праву. Для того щоб закон (позитивне право) і його застосування відповідали вимогам права (тобто екзистенційно породжуваному природним правом), законодавець і суб'єкт правозастосування повинні приймати правові рішення (тобто творити право і застосовувати його) так, як це робить екзистенційно стурбований індивід в «прикордонній ситуації».

Лекція 9. Правові аспекти неомарксизму та постмарксизму

План

1. Методологічні основи неомарксизму та постмарксизму.
2. Конструктивістська картина правової реальності в філософії постмарксизму.
3. Проблеми влади, держави і права в доктрині критичного марксизму (неомарксизму).

Основний зміст

1. Постмарксистська філософія, що виникла у кінці XX століття і що існує до теперішнього часу, є дуже неоднорідним явищем. Об'єднуючою рисою різних філософій, що іменуються постмарксистськими, є недогматичне відношення до класичного марксизму при збереженні головної гуманістичної ідеї Маркса. Коригуванням Марксова вчення займалися ще «нові ліви». Але європейські соціальні кризи кінця 60-х рр. XX століття показали, що політико-економічна ситуація, що склалася, вимагає чергового переосмислення марксистської класики. Ця необхідність пов'язана в першу чергу з усвідомленням специфіки сучасного суспільства споживання і прихованих механізмів управління, що діють в ньому, людиною. Очевидно, розуміння того, що соціальні групи і дії можуть конструюватися, а не існують об'єктивно, привело і до зміни методологічного підходу. Методологічна відмінність постмарксистської філософії від марксистської і неомарксистської «виражається в повороті від марксистського філософського об'єктивізму у бік соціального конструктивізму».

Суть соціального конструктивізму як загального онтологічного допущення одними з перших представили П. Бергер і Т. Лукман, з точки зору яких соціальний світ є сконструйованим людськими діями, а не передзаданною природною суттю. На думку К. Джерджена соціальний конструктивізм виражається в наступних посілках. По-перше, поняття, якими люди пояснюють зовнішній їм світ і самих себе, не задаються предметом пояснення, а являють собою соціальні артефакти – продукти взаємообміну між членами соціальних спільнот. По-друге, поняття набувають своє значення виключно в контексті поточних соціальних взаємодій. Тому всі наукові поняття є конвенціями відповідних значень, що включають, в тому числі, спосіб оперування ними. По-третє, ступінь стійкості образу світу не залежить від об'єктивної цінності пропонованих пояснень, а визначається мінливістю соціальних процесів. По-четверте, семантика похідна від соціальної прагматики. Це означає, що поняття знаходять цілісність і всередині конкретного типу соціальних відносин, а не є «дзеркалом природи» (термін Р. Рорті). По-п'яте, оцінка існуючих понять – це одночасно оцінка прийнятих зразків життєдіяльності (потенціал розширення існуючого набору форм життєдіяльності). По-шосте, соціальний конструктивізм розширює сферу діалогу опозиційних точок зору, виключаючи тим самим право на домінування будь-якої з точок зору.

2. Методологія постмарксизму дає можливість запропонувати наступну конструктивістську «картину» правової реальності:

1) будь-яке правове явище (процес, інститут) існує в трьох модусах буття – у вигляді масової поведінки, знакової форми і ментального образу, включаючи індивідуальні, групові та колективні (соціальні, громадські) форми прояви, які взаємодіють один з одним;

2) правове явище є результатом попередньої практики, у тому числі, в певному значенні результатом свавілля (по відношенню до попередніх явищ і практик), яке, втім, не може бути яким завгодно, виступаючи, в той же час, відносно стійкою структурою – поведінкою, що масово повторюється, зафіксованою знаком і загальноприйнятим ментальним образом;

3) воно ніколи не є остаточно завершеним, а знаходиться в стані постійного переосмислення, а тим самим, трансформації;

4) правове явище (інститут) як цілісність є символічним (уявним) сприйняттям масово відтворюваних суспільних інтеракцій, в той час як його зовнішній прояв, фактична даність – не що інше, як дії і представлення конкретних людей.

3. Ідейними натхненниками критичних правових досліджень були А.Грамши, Г. Лукач і Л. Альтюссер. Вони у дусі марксизму давали відповідь на питання: «Яким чином право допомагає капіталізму»? Уявлення про право знаходяться в руслі одного з двох напрямків теоретизування: «право як репресія» і «право як ідеологія». І якщо акцент на репресивній функції права традиційно був і залишається сильним в класичній соціалістичній теорії і простежується в якості головного, наприклад, в дослідженнях Клоук (1971) і Лефкорт (1971), то з'ясування форм співвідношення репресивної та ідеологічної функцій права в XX столітті було реактуалізовано роботами А. Грамші і Л. Альтюссера. Якщо марксистки розглядали право передусім як інструмент класового пригноблення, то неомарксистки – вже в першу чергу як засіб ідеологічної дії, за допомогою якої досягається легітимізація класового суспільства, робиться маскуванню його експлуататорської суті. Розглядаючи «процес комплексної ефективності неекономічних рівнів, зокрема, політичного і ідеологічного, у відтворенні капіталістичних соціальних стосунків», неомарксистки приходять до висновку про те, що право, розміщуючись в межах як політичного, так і ідеологічного рівнів, діє як «чинник згуртованості», забезпечуючи єдність панівного класу(класів) і відокремленість/ дезорганізацію підпорядкованих класів».

На переконання одного з найбільш відомих і авторитетних представників школи критичних правових досліджень, влада, що приводиться в дію юридичним режимом, полягає не стільки в силі, яку він може використовувати проти порушників правил, скільки в його здатності переконувати людей в тому, що світ, описаний в його образах і категоріях, – це єдино досяжний світ, в якому розсудлива людина може хотіти жити (Р. Гордон). Сама ж ця здатність переконувати ґрунтується на тому, що категорії і образи юридичного дискурсу раціоналізують і виправдовують незліченними майстерними способами існуючий соціальний порядок як природний, необхідний і справедливий.

Очевидно, що в усіх цих твердженнях простежується все та ж «грамшианська перспектива». Механізм здійснення «гегемонії», свосвідної духовної влади, ґрунтованої на здатності панівного класу нав'язати свої цінності усьому суспільству, оскільки він ґрунтований на потенціалі позитивного права і офіційної юридичної догми, – є одним з головних предметів критичних досліджень права.

Лекція 10. Право як цілісність: концепція Р. Дворкіна

План

1. Філософські та методологічні передумови концепції Р. Дворкіна.
2. Принципи права та їх роль у нормативній структурі права.
3. Право як цілісність: ключові ідеї концепції.

Основний зміст

1. Правова концепція Р. Дворкіна вважається однією з найбільш оригінальних у сучасному правознавстві, причому її вплив не обмежується лише англо-американською філософсько-правовою традицією. Методологічною передумовою теорії Р. Дворкіна стали одночасно природно-правова доктрина і юридичний позитивізм, хоча його однозначно не можна віднести ані до першої, ані до другої течії філософії права. Тим не менш, формування його бачення права у першій відомій праці «Серйозний погляд на права» має точкою відліку критику одночасно юридичного позитивізму і правового реалізму. При цьому, утім, він не використовує типові для природно-правової доктрини аргументи на користь існування певного надзаконного права, яке криється в моралі чи певних апріорних етичних стандартах або ж людській природі. Для нього проблема права розвивається насамперед у контексті інтерпретації і комунікації, у зв'язку з чим деякі його ідеї перегукуються з комунікативною філософією права.

2. Ключовим поняттям у філософії права раннього Р. Дворкіна є поняття принципу права. Його судження виглядають таким чином: з точки зору зовнішнього спостерігача, побічний погляд на загальне

право (*common law*) дозволяє судити про нього як про доволі неорганізовану систему правил. Однак більш глибоке проникнення у цю систему надає змогу побачити деякі глибинні принципи, які лежать в основі появи того чи іншого правила, ухвалення того чи іншого рішення. Саме принципи, а не правила, на думку Р. Дворкіна, становлять основу правової реальності. У цьому сенсі він опонує Г. Харту, який правом вважає сукупність первинних і вторинних правил. Доркін наполягає, що принципи є більш фундаментальним рівнем правової реальності. На відміну від звичайних правил, щодо яких застосовується звичайна нормативна логіка (застосування одного правила виключає застосування іншого правила з подібною диспозицією), принципи права не скасовують одне одного, а тому мають «зважуватися» з точки зору доцільності застосування у тій чи іншій ситуації. Звідси – висновок про роль суду як актора, який покликаний здійснювати це зважування на основі накопиченого досвіду правової системи. Для обґрунтування цієї тези, Дворкін пропонує ментальний експеримент з гіпотетичним «суддею-Геркулесом», який має необмежену кількість часу для винесення рішення і абсолютно повне знання досвіду правової системи. На думку Дворкіна, такий суддя здатен відшукати єдине правильне рішення для будь-якого спору, що доводить існування такого рішення в принципі. У цьому виражається його критика прагматизму, для якого «одного правильного рішення» існувати не може.

3. Пізня творчість Р. Дворкіна характеризується зверненням до проблем герменевтики. Він захищає свою теорію принципів права від критики юридичних позитивістів, які стверджували, що він змішує воедино судження про право (дескриптивні) і правові судження (прескриптивні). На його думку, таке розмежування не має під собою жодного сенсу, оскільки у правовій реальності часто не має змоги чітко розмежувати дескрипцію від прескрипції. Понад те, часто прескриптивні судження можуть суперечити один одному. Тому усі судження, які мають значення для права, є інтерпретативними, причому неважливо, походять вони з авторитетного джерела права нахшталт закону чи від теоретика права. Однак тлумачення суджень завжди має відбуватися на основі принципу цілісності. Право має тлумачитися таким чином, щоб результат тлумачення

найкращим чином сприяв би збереженню цілісності правової системи, тобто її зв'язаності єдиною системою принципів. Однак таке тлумачення можливе лише за умов, коли суб'єкт тлумачення має змогу охопити усю сукупність значень і фактів, що мають значення для такого тлумачення. Це, своєю чергою, означає неможливість ані універсальної теорії права, ані універсального методу інтерпретації, оскільки в різних правових системах цілісність буде досягатися різними методами.

Лекція 11. Сучасні природно-правові доктрини (частина 1)

План

1. Методологічні особливості сучасних теорій природного права.
2. Герменевтичні концепції природного права.
3. Антропологічні концепції природного права.

Основний зміст

1. Сучасні природно-правові доктрини відрізняються суттєвим поворотом до проблем комунікації і базуються здебільшого на антропологічних началах. Це зумовлено тим, що в ролі методологічної програми сучасного юснатуралізму виступає, як правило, комунікативна філософія, яка дозволяє підвести більшість аргументів природно-правової школи під раціональну логіку комунікації. Це зумовлює акцентування уваги на проблемах герменевтичного, антропологічного й аксіологічного характеру, які, відтак, виступають ключовими методологічними підходами цього типу праворозуміння.

2. Герменевтичний підхід до філософії права розвиває французький філософ П. Ріксьор. В манері запитання, властивій герменевтиці, П. Ріксьор прагне з'ясувати смисл висловлювання: «Що значить бути суб'єктом права?», яке конкретизується висуванням запитань: «Що значить мати права?» і «Що значить бути підсудним?», а також підсумовується в ідентифікаційному питанні: «Хто є суб'єктом права?». Виділяючи чотири різновиди суб'єкту (суб'єкт мови, суб'єкт дії, суб'єкт розповіді, суб'єкт відповідальності), П. Ріксьор показує,

що правова проблема виникає завдяки втручанням іншої особи в зв'язку із збитком, завданім іншому. Тим самим розкривається інтерсуб'єктивна природа первинної «клітини» права як зв'язку двох рівноправних суб'єктів. Однак суб'єкт права – це не інший як близький, ближній, з яким пов'язана тільки моральна проблема, а й інший, відносини з яким опосередковані певним інститутом. Таким інститутом є вже природна мова, тому належність до певного лінгвістичного простору, право говорити своєю мовою є вираженням правової проблеми. На рівні суб'єкту дії, яка завжди є взаємодія, таким зумовлюючим інститутом є комунікація як один із способів визнання суб'єктів, що взаємодіють. На рівні суб'єкту мовлення обумовлюючим інститутом є історія як такий порядок визнання, який з'єднує воедино індивідуальні історії. Нарешті, на рівні суб'єкту відповідальності ми входимо в сферу власне юридичного. Проте суб'єкт права не може бути зрозумілим без впровадження поняття «юридичний простір». Цей простір є онтологічною характеристикою правової реальності і вона називається П. Ріккатором «суспільним простором дискусій». Він же є простором відповідальності як способу віддавати звіт за свої вчинки і відповідати за них. При цьому у визначеному просторі представлені і суб'єкт мови («доведення наших стверджень»), і суб'єкт дії («підґрунтя наших дій»), і суб'єкт розповіді («сутність нашої мовленої ідентичності»). На думку П. Ріккатора, суд є регулюючою формою конфлікту, а правосуддя виражає власне правовий стан. Смісл же суду полягає в заміні насилля мовним дискурсом. В цьому і полягає розкриття заголовку праці П. Ріккатора: «Торжество мови над насильством». Зважаючи на те, що західним юристам у пошуках справжнього права надалі великі повноваження щодо тлумачення юридичних норм, сформульованих законодавцем, підвищується вагомість філософської герменевтики в усій системі права.

3. Антропологічний тип сучасних концепцій природного права пов'язаний зі спробами обґрунтувати позитивний правопорядок природою людини. Це – не що інше, як антропологічний спосіб обґрунтування права, який є універсальним, оскільки найбільш адекватно виражає його онтологічну основу – суб'єкта. Існування різних антропологій обумовлює й різноманітність поглядів на при-

родне право. Але будь-яке розуміння права ґрунтується на певному погляді на людину. Крім того, в таких концепціях природного права набуває значущості аксіологічний аспект. Прихильники антропологічних концепцій природного права вважають, що права і свободи людини, будучи проявом потреб людини як біологічної істоти, визначаються рівнем і характером розвитку конкретного державноутвореного суспільства і людської цивілізації в цілому. Там ми знаходимо економічне, соціальне, політичне, культурне, моральне та інше коріння, що визначає рівень і стан прав і свобод особи. І в цьому сенсі права і свободи людини можна вважати природними, оскільки вони, зрештою, залежать не від волі окремої держави або навіть держав, якщо йдеться про міжнародні норми. Що права людини – це соціально-історичне (а не біологічне, фізіологічне) явище, вважає П. М. Рабінович. Тому, навіть уживаючи щодо них такий термін, як «природні» (природжені), слід мати на увазі, що йдеться про соціальну, а не якусь іншу природу, тобто про соціальну сутність цього явища. Соціальна сутність прав людини мінімально необхідна (в конкретних історичних умовах) для соціальних благ кожної людини. Основні права людини – це певні можливості, які необхідні для її існування та розвитку в конкретних історичних умовах, об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку людства (економічним і духовним) та мають бути загальними й рівними для всіх людей.

Лекція 11. Сучасні природно-правові доктрини (частина 2)

План

1. Рационалістична концепція природного права.
2. Ліберальна філософія права.
3. Лібертарно-юридична концепція права В. С. Нерсисянца.

Основний зміст

1. О. Гьофе, критично переосмислюючи наслідки сучасного філософсько-правового дискурсу, обґрунтовує постмодерну концепцію інтеркультурного правового дискурсу, спрямовану на піднесення антропологічної рефлексії права. У фундаментальній праці

«Розум і право» він доводить значущість висновку про те, що правова форма соціального має антропологічний статус. О. Гьофе акцентує увагу на питанні: чому для розбудови сучасного правового суспільства вже недостатньо того, аби новітня етика права і держави задовольнялася здебільшого правовою формою модерну? Він вважає саме тому, що вона реконструює нормативний зміст: розумний характер або ж принципи справедливості лише демократичної, правової держави, відмовляючись від реконструкції нормативного змісту правової форми взагалі. На думку О. Гьофе, його антропологічно-правова рефлексія вибудовується не просто у вигляді описової дисципліни, а завдяки засадничому поняттю соціального розуму, що підпорядковується етиці права, яка, в свою чергу, належить до концептуальної або аналітичної правової теорії, тому що намагається з'ясувати поняття права. Питання щодо розуму в праві у цьому сенсі покладається у контекст синтезуючого дискурсу чотирьох дисциплін: правової антропології, етики і теорії права та соціальної філософії, який породжує нову галузь знання – нормативну соціальну філософію. Таким чином, постмодерна концепція О. Гьофе на новому теоретико-методологічному рівні постає як пост(мета)некласичний формат комунікативно-дискурсивної доктрини сучасної філософії права, котра намагається передусім як можна чіткіше сформулювати і обґрунтувати поняття соціальної справедливості, яке стало розмитим і опинилося поза критикою раннього правового комунікативізму.

2. «Теорія справедливості» Дж. Ролза стала одним з найбільш відомих і впливових творів з політичної і правової філософії в англomовному світі останніх десятиліть XX ст. У ній представлена найбільш ясне і точне формулювання принципів, які повинні бути покладені в основу справедливого соціального устрою. При цьому в основі ліберальної концепції Ролза лежить ідея соціального договору про вихідні принципи справедливості, які, на думку філософа, люди мають обрати в гіпотетичній ситуації «покрову невідання». Ці два принципи визначають функціонування усієї соціальної системи, у тому числі й права. Перший принцип говорить: кожна людина повинна мати рівні права відносно найбільш великої схеми рівних основних свобод, сумісних з подібними схемами свобод для інших.

Другий принцип говорить: соціальні і економічні нерівності повинні бути влаштовані так, щоб: (а) від них можна було б розумно очікувати переваг для всіх, і (б) доступ до положень (positions) і посад був би відкритий усім. Ці принципи застосовуються головним чином базисної структури суспільства і керують приписуванням суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, а також регулюють розподіл соціальних та економічних переваг. Їх формулювання передбачає, що для цілей теорії справедливості соціальна структура може розглядатися як така, що складається з двох частин, до однієї з яких застосовується перший принцип, а до іншої – другий принцип. Таким чином, можна розрізнити аспекти соціальної системи, які визначають і гарантують рівні основні свободи, і аспекти, які специфікують і встановлюють соціальні та економічні нерівності. Основні свободи задаються переліком таких свобод. У ньому важливе місце займають: політична свобода (право голосувати на виборах і займати офіційну посаду), свобода слова і зборів; свобода совісті і свобода думки, свобода особистості, включає свободу від психологічного придушення, фізичної загрози і розчленовування (цілісність людини); право мати особисту власність і свободу від довільного арешту і затримання, як то визначено правлінням закону. Ці свободи мають бути рівними, згідно з першим принципом. Другий принцип застосовується, в першому наближенні, до розподілу доходів і багатства і до пристрою організацій, які використовують відмінності у владі і відповідальності. У той час як розподіл доходів і багатства не обов'язково має бути рівним, він має бути спрямованим на отримання переваг усіма, і в той же самий час владні відповідальні посади повинні бути доступні всім. Другий принцип застосовується при відкритості посад, і будучи підданим цьому обмеженню, встановлює соціальні та економічні нерівності для вигоди всіх. Ці принципи повинні бути впорядковані так, що перший принцип первинний по відношенню до другого. Це впорядкування означає, що не можуть бути виправдані порушення основних свобод, захищених першим принципом, або ж компенсація порушення великими соціальними та економічними перевагами.

3. Однією з оригінальних пострадянських філософсько-правових концепцій стала впливова лібертарно-юридична доктрина

В. С. Нерсесянца. В її основі лежить традиційне протиставлення юридичного позитивізму та юснатуралізму, однак з акцентом на їх односторонності. Їх синтез дозволяє говорити про утворення лібертарної концепції права. Фундаментальним принципом права, відповідно до цієї концепції, є принцип формальної рівності, який відрізняє право від моралі (і в цьому простежується запозичення Нерсесянцем деяких ідей юридичного позитивізму), який розривається через пріоритет свободи і справедливості. Характерною рисою лібертарно-юридичної концепції права є її орієнтованість на теорію правового закону, яка є одним із найвагоміших практичних висновків цієї філософсько-правової доктрини.

Лекція 12. Правознавство у контексті постструктуралістського руху

План

1. Методологічна програма постструктуралізму.
2. Теорія полів П. Бурдьє і право.
3. Символічна влада права у концепції Ж. Бодрійяра.
4. М. Фуко про право і політику.

Основний зміст

1. Постструктуралізм як філософсько-правова течія сформувався у 60-і роки минулого століття завдяки працям, насамперед, Ж. Деррида, а пізніше М. Фуко. Основною ідеєю постструктуралізму стала критика структуралістської методології, в основі якої лежить уявлення про певні незмінні структури, властиві будь-якому суспільству. Структуралізм мав міцні корені у лінгвістиці і соціології, а також філософії. Ж. Деррида оголосив курс на «деконструкцію» структур, оскільки вони не лише спотворюють уявлення про соціальну реальність, але й деформують саму реальність. З методологічної точки зору, постструктуралізм відмовляється від класичних опозицій суб'єкта й об'єкта та означення й означуваного. Мова сама собою є носієм і формою буття, а тому залежно від того, яке значення приписується тимчи іншим речам, змінюється і реальність цих речей (принцип диференціації). Оскільки постструктуралізм націле-

ний насамперед на критику структуралізму, він не пропонує цілісної методологічної програми, однак його вплив на правознавство та деякі інші соціальні науки був доволі відчутним і дозволив здійснити переорієнтацію багатьох теорій на більш сучасні моделі пізнання.

2. Одним з найбільш впливових соціологів-постструктуралістів став П. Бурдьє, який у тому числі пропонував оригінальний погляд на правову сферу. Його ключовим надбанням стала так звана теорія полів. Бурдьє відмовляється від парсонівської схеми розгляду суспільства як структурованого на основі функціональної моделі. На його думку, жодної сталої універсальної структури суспільство не має. Натомість існування суспільства передбачає появу нестійких, однак тим не менш відчутних «полів» – особливих сфер практик, які характеризуються своїм автономним мовним простором і організацією. Кожна людина може перебувати одночасно в багатьох полях, однак при цьому доступ до кожного з них відбувається через застосування особливих мовних конструкцій. Так, право є один із таких полів, доступ до якого визначається такими мовними конструкціями як суб'єктивне право, юридичний обов'язок, законність тощо. Важливою ідеєю Бурдьє є те, що поля не існують об'єктивно, а отже й об'єктивне існування права є сумнівним. В дусі постструктуралізму, Бурдьє відкидає суб'єкт-об'єктну опозицію, вводячи поняття габітусу. Габітус є свого роду сумішшю об'єктивного і суб'єктивного у соціальній реальності. Він інтегрує наше знання про певні практики із мовною грою, яка оточує ці практики. Відтак, габітус є формою мислення про соціальну реальність, і від нього значною мірою залежить, у якому вигляді для кожної окремої людини виглядатиме конкретне поле. Наприклад, право характеризується доволі однорідною мовною грою і більш-менш уніфікованою практикою, однак при цьому рівень інтегрованості різних членів суспільства у це поле буде суттєво відрізнятися, через що скласти загальну «карту» цього поля неможливо.

3. Інший відомий представник постструктуралізму – Ж. Бодрійяр, однією з ключових ідей якого, поряд з ідеєю симулякрів, стала ідея символічної реальності і символічної влади. У Ж. Бодрійяра феномен влади витіснено символами, що позначають владу, створюють її видимість. Об'єктивні владні відносини

витіснялися симулякрами, що лише створюють видимість належності до влади. Для Бодрійя право є символом влади, і в цій якості воно є системою, що самовідтворюється, ізолюючись від інших символів влади, які є більш мінливими. У цьому сенсі право відтворює симулятивну реальність, тобто ту реальність, яка не прив'язана до жодних денотатів (існуючих об'єктів). Правова реальність, таким чином, існує як символічна симулятивна влада, яка міцнішає чи слабшає залежно від того, наскільки авторитетними є джерела цієї влади.

4. Філософсько-правова доктрина Мішеля Фуко є однією з глибоких і оригінальних політико-правових навчань XX століття, в змісті якої формуються теоретико-методологічні та історико-правові положення, значущі для оновлення і розвитку юридичної науки. Дослідницька стратегія французького мислителя може бути віднесена до особливого напрямку цивілізаційного підходу до права і держави, до аналізу різних правових і соціально-політичних феноменів (влади, права, управління, покарання). Фуко продовжує методологічну традицію соціологічної і антропологічної шкіл права, які базуються на широкому праворозумінні, аналізуючи події і процеси політико-правової дійсності в контексті буденної правової культури. Як методологічний інструментарій, що дозволяє реконструювати форми і способи упорядкування державно-правової реальності, схематизації і типологізації явищ і процесів правового життя суспільства, визначення цінності (значення) правової активності суб'єкта, Фуко використовує концепт «дискурс». Дискурс є соціокультурним та інтелектуально-вольовим фоном, що опосередковує правове і політичне життя суспільства, що впливає на формування конкретних державно-правових інститутів і логіки розвитку публічно-правових відносин в суспільстві. У філософсько-правовій доктрині М. Фуко концепт «дискурс» має два методологічних значення: (а) публічний дискурс, що виражає офіційно декларовані ідеї, зміст якого культивується і контролюється в соціально-правовій практиці та державно-правовій мислелючності, закріплюється в чинному законодавстві, офіційних політичних доктринах і концепціях; (б) прихований дискурс, що відображає реальний стан справ, буденне правове тло взаємодії суб'єктів, а також приховані владні стратегії суб'єктів політичного процесу, реконструкцією і аналізом яких повинен займатися

дослідник. У державно-правових поглядах французького дослідника центральне значення має поняття «державна раціональність», яка виступає в якості широкої категорії і змістовно виражається в домінуючих типах юридичної, політичної та соціальної раціональності. Ці види раціональності в фукіанській доктрині є історичним (епістемологічним) явищем, кожен раз формуючи специфічні проблемні області пізнання, самого суб'єкта, що пізнає і його статус в юридичній науці і практиці. З точки зору Фуко, правове мислення і юридична практика не тільки взаємозумовлюють один одного, але і «спільно» формують певні типи юридичної і політичної раціональності, корпус проблематик, які самі по собі пов'язані з політико-правовою традицією конкретного суспільства. Фуко критично оцінює традиційний формально-юридичний підхід, в контексті якого приділяється увага лише позитивним феноменам правового життя. Тому, в своїх історико-правових дослідженнях він здійснює аналіз з позиції негативних структур, тобто того, про що не зізнаються, що не вписується в домінуючий тип правового мислення, що дозволяє йому визначити соціально сконструйовані кордони соціально-правового порядку, а також історичні зміни в системі юридичного та політичного мислення нації.

Лекція 13. Критичні правові дослідження (частина 1)

План

1. Основи методології критичних правових досліджень.
2. Економічний аналіз права.
3. Феміністська та гендерна юриспруденція.

Основний зміст

1. Відмінною рисою критичних правових досліджень є міждисциплінарність, а саме широке запозичення ідей та методологій з філософії, політики, психології та інших гуманітарних сфер. Філософська основа критичних правових досліджень є неоднорідною і включає: марксизм, філософію Франкфуртської школи, постструктуралізм. Серед правових концепцій на критичні правові

дослідження вплинув американський правовий реалізм. З позицій критичних правових досліджень, юриспруденція має бути спрямованою на осмислення ролі права в сучасному суспільстві та виявлення його зв'язку з іншими соціальними інститутами, зокрема, такими як економіка та політика. Критичні правові дослідження здійснюють критику та деконструкцію «чистого правознавства», результатом чого є розуміння права як інструменту соціального, політичного та економічного панування. Відтак критиці піддаються формалізм правової теорії, лібералізм та концепція верховенства права, які ґрунтуються на ідеї розмежування права і політики. В реальності юридичні норми та рішення конструюються законодавцем і суддями, виходячи з соціального, політичного і культурного контексту. Право не є ціннісно нейтральним і завжди тісно переплетено з владними відносинами, тому може виступити інструментом обмеження творчої діяльності людини. Критичні правові дослідження розглядають закон як форму влади, яка здійснюється не тільки за допомогою державної репресії, але також за допомогою дисципліни, якої суб'єкт права дотримується з власної волі, своєю чергою, зумовленої існуючим регулятивним порядком. Цей порядок ґрунтується на ієрархічних структурах ліберальної держави, підтримуваних правом, що підсилює гендерні, расові, класові відмінності, завдяки яким відтворюється несправедливість. Тому соціальна реальність сучасних держав відкидає можливість забезпечення свободи через принцип верховенства права. Критичні правові дослідження звертають увагу на те, що право має тенденцію до обслуговування пануючого класу та його захисту від домагань підлеглих соціальних верств (незможних, жінок, етнічних та сексуальних меншин, корінних народів тощо), визнаючи, що за певних умов право може відповідати інтересам еліт цих соціальних груп. Потенціал позитивного права використовується пануючим класом для нав'язування власних цінностей всьому суспільству. Водночас прихильники критичних правових досліджень указують на обмежені можливості людини діяти як автономний суб'єкт права, оскільки кожна людина прив'язана до громади, класу, етнічної, расової або іншої соціальної групи. Соціальні обставини залишають небагато місця для правової активності та самостійності суб'єкта права.

2. Одним із перших і одночасно найбільш впливових напрямів критичних правових досліджень став економічний аналіз права. Економічний аналіз права – це напрям критичного неонституціоналізму, що досліджує вплив правового механізму на господарське життя суспільства, на легальний бізнес, а також економічні механізми створення та застосування правових норм. За такого розуміння економіки права відбувається очевидний «перекіс» у напрямку економіки. Методологія дослідження економічної функції права передбачає не просто використання економічної теорії як метаметодології, оскільки економічного виміру правових засобів недостатньо для того, щоб отримати якісно нове знання про функціонування права в сфері економіки. Саме тому економічний аналіз права – це наукова дисципліна, що вивчає вплив правової системи на економічну поведінку та ефективність відносин людей, які пов'язані з процесом реалізації раціонального вибору. Економіка права часто асоціюється з тим, що прийнято називати Чиказькою школою права та економіки. Згідно з Р. Познером, популярність її результатів була зумовлена двома факторами – кризою традиційної правової доктрини та успіхом економіки неринкової поведінки. Відправна точка економічного аналізу права пов'язана з визнанням тієї обставини, що рішення можуть базуватися або на інтуїції та загальних уявленнях про мораль та право, або на науковій основі. Якщо економіку розглядати як теорію вибору, її слід розуміти, у першу чергу, як дійсну основу для суддів та законодавців. Таким чином, раціоналізація економічного аналізу права цілком проста: імплементація економічних знань до процесу прийняття правових рішень. Чиказька школа включила досягнення економіки в теорію інтересу, ціни та ефективності. Базові основи теорії відповідають людській натурі: вона припускає, що люди раціональні і вони прагнуть до задоволення в неринковій поведінці так само, як і в ринковій. Їх преференції представляються як утилітарна функція. «Економічна людина» є надраціональною, порушуючи правові норми лише в тому випадку, коли це максимізує користь для неї. Друга підстава економічної підстави права ґрунтується на твердженні про те, що індивіди орієнтуються на ціну в неринкових відносинах так само, як вони роблять це на ринку. Це означає, що правові санкції повинні розглядатися як свого роду ціни.

Третє – процес прийняття правових рішення повинен імітувати ринок. Це означає, що право слід проаналізувати з точки зору економічної ефективності.

3. Феміністська теорія права заснована на переконанні, що право є фундаментом у історичному підпорядкуванні жінок, і в цьому сенсі юриспруденція критикується як така, що відображає переважно чоловічий погляд на право. Є два аспекти феміністської правової теорії. По-перше, феміністська теорія шукає відповіді та пояснення про те, яку роль грає право в колишньому підпорядкованому статусі жінки. По-друге, феміністська теорія покликана змінити статус жінки через переопрацювання права і його зближення з гендером. Гендерна юриспруденція у цьому сенсі є продовженням феміністського напрямку критичних правових досліджень. З позицій теорії гендеру, право має прагнути до гендерної нейтральності і відходити від гендерної бінарності, яка структурує соціальний простір у спосіб, що суттєво обмежує можливості і права тих людей, гендерна ідентифікація яких виходить за рамки бінарної конструкції.

Лекція 14. Критичні правові дослідження (частина 2)

План

1. Напрямок «право і література» та його течії.
2. Критична расова юриспруденція.
3. М. Коскенніємі і розвиток критичних правових досліджень і міжнародно-правовій теорії.

Основний зміст

1. Зародження напрямку «право і література» в західній юриспруденції датується другою половиною XX ст. На теперішній час у межах напрямку «право і література» виокремлюють дві гілки наукового пошуку: «право в літературі» та «право як література». Перша покликана відшукувати правові та державні явища у творах художньої літератури, друга – досліджувати правові тексти з використанням надбань теорії літератури. Для прикладу, дослідження дитячої літератури з точки зору права, здійснені американськими на-

уковцями. Дитяча література – це вдалий зразок того, як письменник за допомогою ідей, закладених у творі, впливає на сприйняття дитиною явищ зі світу права. У той же час дитяча література є не лише засобом правового виховання, оскільки вона формує правосвідомість дитини. Твори дитячої художньої літератури є також складовою частиною «фондів» правової культури суспільства. Засновник напрямку «право і література» Дж. Б. Уайт наполягав на подібності правових та літературних текстів. Риторичний характер, можливість породжувати свою власну мову смислів та значень, композиційний характер створення правових та літературних текстів дозволяє застосовувати до них схожі способи вивчення. Як напрям критичних правових досліджень, «Право і література» ставить під сумнів текстуальну самостійність та ізоляваність права, наполягаючи на необхідності його осмислення через літературний і філологічний контекст.

2. Критична расова юриспруденція (або критична расова теорія) формується здебільшого в міжнародно-правовій доктрині в рамках так званого TWAIL (Third World Approaches to International Law – підходи до міжнародного права з точки зору Третього світу). В основі цієї критичної теорії лежить теза про те, що право є інститутом расового поневолення і фіксації глобальної нерівності. Тоді як протистояння глобального Заходу і глобального Сходу перестало формувати порядок денний після падіння соціалістичного табору, низка соціальних та економічних проблем, породжених руйнацією колоніальної системи сформувала протистояння глобальної Півночі і глобального Півдня. Серед іншого, це протистояння здійснюється через юридичні інструменти, які використовуються для збереження *status quo*, представленого бідним Півднем і багатою Північчю. Особливо гостро критична расова юриспруденція виступає щодо Африки, яка продовжує потерпати від неоколоніальних економічних механізмів, які є наслідком правової експансії Заходу. Інший вагомий напрям розгортання критичної расової юриспруденції полягає у формуванні нової доктрини співіснування рас, яка б унеможливила прояви апартеїду і сегрегації, від яких усе ще потерпають люди навіть у розвинених країнах.

3. Критичні правові дослідження розвиваються не лише в руслі правової теорії і філософії права, орієнтованій на проблеми роз-

виту національного права, але й у міжнародно-правовій доктрині. Найбільш яскравим представником критичних правових досліджень у міжнародному праві є фінський юрист Мартті Коскенніємі, відомий своїми розвідками у сфері історії та теорії міжнародного права. Основною ціллю для критики існуючих міжнародно-правових доктрин сучасності Коскенніємі обирає програму юридичного позитивізму. Однак він використовує для цього не природно-правову доктрину, яка в більшості випадків є неспроможною для пояснення закономірностей розвитку і функціонування міжнародного права. На його думку, ключова проблема юридичного позитивізму в міжнародному праві полягає в тому, що право тут мислиться як дещо самостійне й відокремлене від політики, тоді як реальність свідчить про протилежне. Міжнародне право не може бути відмежоване від політики у той самий спосіб, що й національне право. Через це уся міжнародно-правова аргументація так чи інакше обертається довкола дуалізму апології та утопії, які є однаково нереалістичними для міжнародно-правових реалій. На його думку, міжнародне право розвивається і функціонує винятково за рахунок специфікації юристів-міжнародників, які оберігають кордони його аргументаційної стратегії.

Лекція 14. Нові напрями філософсько-правових досліджень

План

1. Сучасна нормативна юриспруденція (С. Булігін).
2. Сучасні варіації юридичного позитивізму (Дж. Раз).
3. Основні школи філософії права в Україні.

Основний зміст

1. Сучасна нормативна юриспруденція є продовженням кельзенської традиції у філософії права. Основними її представниками є С. Булігін і К. Альчуррон, які запропонували і продовжують розробляти особливий тип логіки, яку вони іменують нормативною логікою. Нормативна логіка базується на основному постулаті теорії Кельзена, а саме розрізненні сущого і належного. Нормативність

виражена в належному, однак до належного мають застосовуватися особливі методи логічного аналізу, відмінні від тих, що пропонуються Аристотелем. Так, нормативна логіка націлена в першу чергу на те, щоб показати, що описові (дескриптивні) судження можуть також виражати деонтичні конструкції, а тому мати нормативний характер. Усе залежить від специфічного контексту використання того чи іншого висловлювання. Тому нормативні системи існують у більш широкому контексті, і не обмежуються винятково прескриптивними судженнями. Концепція нормативної логіки С. Булігіна і К. Альчуррона сьогодні використовується в програмуванні юридичних ботів.

2. Сучасний юридичний позитивізм має багато прихильників і представників, серед яких на особливу згадку заслуговує Дж. Раз, який стоїть на позиціях жорсткого позитивізму, висуваючи доволі оригінальне бачення зв'язку права з іншими регулятивними системами. На його думку, головна вада природно-правової аргументації полягає в тому, що вона пов'язує авторитетність, а отже і примусовість права з певними зовнішніми (як правило, моральними) нормативними стандартами, тоді як право є самолегітимною системою. Він базує свої судження на трьох тезах. Перша теза – це «теза про залежність»: «усі авторитетні директиви мають базуватися на підставах (*reasons*), які вже самостійно застосовуються суб'єктами, на яких ця директива спрямована, і які є релевантними в умовах, що підпадають під цю директиву». Тут йдеться про те, що авторитетність правила базується на тому, що воно загалом слідує тим установленим патернам, які є характерними для певної спільноти, і які, відтак, утворюють систему причин для дій (*reasons for action*). Друга теза – це «теза нормального виправдання»: «нормальний шлях для встановлення того, що одна особа є авторитетом для іншої, передбачає, що особа, яка визнає такий авторитет, вірогідно буде краще послуговуватися підставами для дій, якщо вона прийматиме директиви авторитетної особи і намагатиметься слідувати їм, аніж якщо вона прагнути послугоуватися підставами самостійно». Інакше кажучи, якщо я визнаю авторитет якоїсь особи, то це означає, що я робитиму краще те, що я зазвичай роблю, якщо керуватимуся вказівками цієї особи, аніж якщо я буду керуватися своїми власними

підставами – навіть якщо мої власні підстави повністю співпадають з підставами авторитетної особи. Нарешті, третя теза – це «теза про заміщення»: «факт, що авторитетна установа вимагає виконання певної дії, є підставою для дії, що не додається до інших існуючих підстав, релевантних у певній ситуації, але має заміщувати і витіснити існуючі підстави». Теза про заміщення означає, що право підмінює собою існуючі підстави для дії, і це, власне, є ключовим показником його авторитетності.

3. Основними центрами філософії права в Україні є Харківська, Одеська та Львівська школи права, які відрізняються своїми специфічними підходами до ключових проблем філософії права. Усі вони рівною мірою опозиціонуються себе юридичному позитивізму, що є однією з рис пострадянської філософії права в цілому. Особливість Харківської школи філософії права полягає у її інтегральній спрямованості. Зі значною орієнтованістю на континентальну європейську філософію права, тут розробляються філософсько-правові концепції правової реальності (С. Максимов), екзистенційно-феноменологічного підходу до права (О. Стовба), а також розробляється теорія принципів права (С. Погребняк). Харків також є містом базування редакційної колегії журналу «Філософія права і загальна теорія права», який є найвпливовішим і найцитованішим профільним філософсько-правовим журналом на пострадянському просторі. Одеська школа філософії права більшою мірою орієнтована на проблематику ціннісного релятивізму і плюралізму правових традицій (В. Дудченко), що розвивається в межах загальної теми традицій та новаций у правовому розвитку (Ю. Оборотов). У зв'язку із цим значний фокус робиться на природно-правовій традиції (Капустіна Н.Б.) і на питаннях аксіології права (К. Горобець, І. Галицький). Львівська школа філософії права традиційно має антропологічну спрямованість, оскільки тут домінують людиномірні підходи до права (П. Рабінович, Д. Гудима). Також саме Львівська філософсько-правова школа найбільшою мірою продовжує лишатися у методологічних рамках природно-правової доктрини (С. Рабінович).

ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Заняття 1. Неокантіанська філософія права

План

1. Неокантіанство як філософська течія. Фрайбурзька і Баденська школи неокантіанства.
2. Неокантіанство в правознавстві. Р. Штаммлер про апіорне поняття права. Ідея природного права з мінливим змістом.
4. Критика юридичного позитивізму Г. Радбрухом. Надзаконне право і його зміст. Триєдність фундаментальних правових цінностей.
5. Формула Радбруха та її вплив на природно-правову доктрину.

Література

1. Альчук М. Філософсько-правові проблеми у дисертації Богдана Кістяківського «Gesellschaft und Einzelwesen...» / М. Альчук // *Sententiae*. – 2010. – № 2. – С. 173–186.
2. Дудченко В. В. Г. Радбрух про ціннісну природу права / В. В. Дудченко // *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. – 2013. – Т. 13. – С. 123–131.
3. Капустіна Н.Б. Возрождение естественного права и его значение для современной философии права / Н.Б. Капустіна // *Правове життя сучасної України: матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу/відп. за вип. ВМ Дрьомін; НУ «ОЮА». Півд. регіон. центр НАПрН України*. – Одеса: Фенікс, 2013. – Т. 1. – С. 20–22.
4. Радбрух Г. Філософія права / Г. Радбрух. – К.: Тандем, 2006. – 348 с.
5. Радбрух Г. П'ять хвилин філософії права / Г. Радбрух // *Проблеми філософії права*. – 2004. – Том II. – С. 95–97.

6. Семикрас В. В. Місце ідей античності та неокантіанства у концепції «ідеальної держави» Богдана Кістяківського / В. В. Семикрас // Гілея. – 2015. – Вип. 102. – С. 294–299.

7. Тимошенко В. І. Держава і право в неокантіанстві / В. І. Тимошенко // Проблеми філософії права. – 2003. – Том – С. 64–66.

8. Шавєко Н. А. Рудольф Штаммлер як основоположник теорії «возрожденного» естественного права / Н. А. Шавєко // Вестник Московского университета. Серия 11: Право. – 2016. – № 1. – С. 111–121.

Контрольні питання і завдання для перевірки досягнення результатів навчання

1. Чому неокантіанство більшою мірою зосереджене на цінностях, а не на нормах у змісті права?
2. У чому полягає апіорна ідея права за Р. Штаммлером?
3. Озвучте формулу Радбруха й поясніть її зміст. Чи завжди вона є застосовною?

Заняття 2. Г. Харт і англо-американська традиція юридичного позитивізму

План

1. Аналітична юриспруденція та її специфіка. Відмінності між континентальною традицією філософії права та аналітичною юриспруденцією.
2. Дж. Бентам і Дж. Остін як попередники аналітичної юриспруденції.
3. Основи теорії права Г. Харта. Юриспруденція як частина дескриптивної соціології. Внутрішній та зовнішній погляд на право.
4. Первинні і вторинні правила. Правило визнання. Проблеми визначення правила визнання.

Література

1. Дидикин А. Б. Формирование аналитической традиции в современной философии права / А. Б. Дидикин // Scholē. – 2010. – № 1. – С. 149–165.

2. Касаткін С. Н. Основной труд Герберта Л. А. Харта (на публикацию русского издания книги «Понятие права») / С. Н. Касаткін // Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия: Право. – 2007. – № 2. – С. 5–15.

3. Касаткін С. Н. Основные идеи «Постскриптума» Герберта Л. А. Харта // Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия: Право. – 2008. – № 1. – С. 3–27.

4. Касаткін С. Позитивізм в англо-американській філософії права. Вчення Герберта Л. А. Харта / С. Касаткін // Філософія права і загальна теорія права. – 2013. – № 1. – С. 300–313.

5. Максимов С. Виправдання позитивізму (до аналізу концепції права Х. Харта) / С. Максимов // Вісник Академії правових наук України. – 2000. – № 2. – С. 146–156.

6. Оглезнев В. В. Истоки современной аналитической философии права / В. В. Оглезнев // Вестник Томского государственного университета. Философия. Социология. Политология. – 2009. – № 4 (8). – С. 81–88.

7. Харт Г. Л. А. Понятие права / Г. Л. А. Харт. – СПб. : Издательство Санкт-Петербургского университета, 2007. – 302 с.

Контрольні питання і завдання для перевірки досягнення результатів навчання

1. Поясніть відмінності між первинними і вторинними нормами.
2. Що таке правило визнання?
3. У чому різниця між жорстким і м'яким юридичним позитивізмом?

Заняття 3. Правовий прагматизм в американській філософії права

План

1. Прагматизм як логіко-філософська доктрина. Епістемологічний релятивізм прагматизму.
2. Методологічна програма прагматизму у філософії права.
3. Право законодавців і право суддів. Право як процес і право як факт.

4. Р. Паунд як засновник правового прагматизму.
5. Сучасний неопрагматизм. Основні концепції неопрагматизму. Рецепція неопрагматизмом критики юридичного позитивізму.

Література

1. Адыгезалова Г. Э. О. Холмс и реалистическая школа права в США / Г. Э. Адыгезалова // Общество и право. – 2012. – № 2 (39). – С. 33–35.
2. Голдобина З. Г. Юридический прагматизм и социологическое направление в американском праве / З. Г. Голдобина // Вестник Пермского университета. Юридические науки. – 2008. – № 1. – С. 17–26.
3. Атрашкевич Є. В. Правовий прагматизм у англо-американській філософсько-правовій думці: проблеми взаємодії з юридичною практикою / Є. В. Атрашкевич // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. Науковий збірник. Серія: Право та державне управління. – 2013. – № 4 (11). – С. 118–121.
4. Кравченко С. С. Класичний прагматизм як невід'ємна складова американської філософії права / С. С. Кравченко // Вісник Вищої ради юстиції. – 2011. – № 2. – С. 160–174.
5. Кравченко С. С. Взаємозв'язок теорії правового реалізму і правового прагматизму у філософії США / С. С. Кравченко // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – Вип. 60. – С. 470–477.
6. Титов В. Розвиток юридичної логіки в США (перша чверть ХХ ст.): Р. Паунд про дедуктивно-механічну юриспруденцію / В. Титов // Вісник Академії правових наук України. – 2000. – № 3(22). – С. 145–158.

Контрольні питання і завдання для перевірки досягнення результатів навчання

1. У чому полягає ключова ідея прагматизму як філософської течії?
2. На яких характеристиках права робить акцент правовий прагматизм?

3. Що означає концепт соціального контролю у теорії Р. Паунда?
4. Якими є основні ідеї сучасного неопрагматизму?

Заняття 4. Комунікативна філософія права

План

1. Ідея комунікації як форми суспільного буття. Комунікація і спілкування. Передумови комунікації, форми комунікації.
2. Поняття раціонального дискурсу та його стартові умови.
3. Комунікативна теорія права Ю. Габермаса. Право як інструмент раціоналізації дискурсу.
4. Комунікативна версія обґрунтування справедливості.
5. Комунікативна парадигма толерантності.

Література

1. Апель К.-О. Дискурс і відповідальність: проблема переходу до постконвенціональної моралі / К.-О. Апель. – К.: Дух і літера, 2009. – 430 с.
2. Габермас Ю. Залучення Іншого. Студії з політичної теорії / Ю. Габермас. – Львів: Астролябія, 2006. – 416 с.
3. Капустіна Н.Б. Проблема інтерпретації влади в комунікативній філософії / Н.Б. Капустіна // Актуальні проблеми держави і права: Збірник наукових праць, Випуск 50. – Одеса: Юридична література, 2009. – С. 160–165.
4. Максимов С. И. Правовая реальность: опыт философского осмысления / С. И. Максимов. – Харьков: Право, 2002. – 328 с.
5. Поляков А. В. Общая теория права: феноменолого-коммуникативный подход / А. В. Поляков. – 2-е изд. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 845 с.
6. Поляков А. В. Право и коммуникация [Электронный ресурс] / А. В. Поляков. – Режим доступа: <http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1138920>
7. Сердюк О. В. Концептуалізація соціальності права у сучасних інтегративних парадигмах: П. Бурдьє, Ю. Габермас, Е. Гідденс / О. В. Сердюк // Проблеми філософії права. – 2006–2007. – Том IV–V. – С. 107–112.

8. Ситніченко Л. А. Дискурсивна концепція справедливості Ю. Габермаса / Л. А. Ситніченко // Мультиверсум. – 2007. – Вип. 61. – С. 234–239.

9. Хабермас Ю. Право как средство и право как институт / Ю. Хабермас // Правовая мысль XX века. – М.: ИНИОН РАН, 2002. – С. 75–92.

10. Хабермас Ю. Рационализация права и диагноз современности / Ю. Хабермас, Т. Тягунова // Социологическое обозрение. – 2011. – Т. 10. – № 3. – С. 131–154.

*Контрольні питання і завдання для перевірки досягнення
результатів навчання*

1. У чому полягає ідея комунікації? Як співвідносяться між собою комунікація і дискурс?
2. На яких засадах базується і за яких умов можлива правова комунікація?
3. Охарактеризуйте комунікативну модель справедливості й легітимності.

Заняття 5. Екзистенціальна філософія права

План

1. Філософське підґрунтя правового екзистенціалізму. Поняття екзистенції. Буття та існування. Істинне буття права. Людина в правовій екзистенції.
2. Правова концепція В. Майхофера. Право в екзистенції. «Буття в ролі» як передумова правового суб'єкта. Поняття конкретного природного права.
3. Філософія права Е. Фехнера. Поняття «прикордонної ситуації» в праві. Позиція судді в прикордонній ситуації.
4. Позитивне право й екзистенція.

Література

1. Петрушенко В. Екзистенційні виміри права / В. Петрушенко // Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи): Матеріали Міжнародного «круглого столу» (м. Львів, 4-5 грудня 2009 року). – Львів: Край, 2009. – С. 237–245.

2. Стомба А. В. Право и событие: экзистенциально-онтологический анализ [Электронный ресурс] / А. В. Стомба. – Режим доступа: http://synergia-isa.ru/wp-content/uploads/2012/10/stovaba_doklad.pdf

3. Стомба А. В. Эрих Фехнер: опыт пограничности, или бытие-между правом и экзистенцией / А. В. Стомба // Российский ежегодник теории права. – 2010. – № 3. – С. 530–538.

4. Майхофер В. Право и бытие: пролегомены к онтологии права / В. Майхофер // Российский ежегодник теории права. – 2008. – № 1. – С. 186–258.

5. Шпренгер Г. О месте права в фундаментальной онтологии Мартина Хайдеггера к ранним исследованиям Вернера Майхофера / Г. Шпренгер // Проблемы философии права. – 2008–2009. – Том VI–VII. – С. 25–41.

*Контрольні питання і завдання для перевірки досягнення
результатів навчання*

1. У чому полягає ідея екзистенції? Як співвідносяться між собою екзистенція і буття?
2. Що таке екзистенційне право і які його прояви?
3. Опишіть методологію прийняття рішення суддею у контексті філософсько-правового екзистенціалізму.

Заняття 6. Правові аспекти неомарксизму та постмарксизму

План

1. Неомарксизм як радикальна альтернатива ліберальному соціальному пізнанню. Методологія постмарксизму, соціальний конструктивізм.
2. Ідеї критичних правових досліджень (А. Грамши, Г. Лукач і Л. Альтюссер).
3. Ідеї неомарксизма в рамках проблематики економічної нерівності і залежності в сучасному світі. «Теорія залежності» (Р. Пребіш) і теорія «структурної нерівності» (І. Галтунг).
4. Світосистемний аналіз Іммануїла Валлерстайна. Поняття «світ-система» і «світ-економіка».

Література

1. Альтюссер Л. За Маркса / Луи Альтюссер. – М.: Праксис, 2006. – 391 с.
2. Альтюссер Л. Идеология и идеологические аппараты государства [Электронный ресурс] / Луи Альтюссер // Неприкосновенный запас. – 2011. – № 3 (77). – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nz/2011/3/al3.html>.
3. Боринштейн С. Р. Розробка теорії соціокультурної трансформації у вітчизняній та зарубіжній науці: точка зору соціальної філософії / С. Р. Боринштейн // Соціальна філософія. Вісник СевНТУ: зб. наук. пр. Вип. 141/2013. – Серія: Філософія. – Севастополь. – 2013. – С. 12-16.
4. Валлерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире / Валлерстайн И. – СПб.: Университетская книга. – 2001. – 416 с.
5. Валлерстайн И. Миросистемный анализ [Электронный ресурс] / И. Валлерстайн. – Режим доступа: www.nsu.ru/filf/rpha/papers/geoecon/waller.htm.
6. Галтунг Й. Культурное насилие [Текст] / Й. Галтунг // Социальные конфликты: экспертиза, прогнозирование, технологии разрешения. – М., 1995. – Вып. 8. – С. 34–38.
7. Грамши А. Тюремные тетради: в 3 ч. / А. Грамши; пер. с итал. Г. П. Смирнова [и др.]; под общ. ред. М. Н. Грецкого, Л. А. Никитич. – М.: Политиздат, 1991. – Ч. 1. – 1991. – 560 с.
8. Джерджен (Герген) К. Социальный конструкционизм: знание и практика / К. Джерджен (Герген). – Минск: изд. БГУ, 2003. – 232 с.
9. Лукач Д. К онтологии общественного бытия. Прологомены. М.: Прогресс, 1991. С. 290.
10. Лукач Д. Предисловие (1922 г.) / Д. Лукач // История и классовое сознание. Исследования по марксистской диалектике / пер. с нем., предисл. С. Н. Земляного. – М.: Логос-Альтера, 2003. – С. 98-103.
11. Пребиш Р. Периферийный капитализм: есть ли ему альтернатива [Текст] / Р. Пребиш; пер. с исп. В.В. Вольского, И.К. Шереметьева. – М.: ИЛА РАН, 1992. – 337 с.

Контрольні питання і завдання для перевірки досягнення результатів навчання

1. У чому сутність соціального конструктивізму?
2. Дайте відповідь на питання «Яким чином право допомагає капіталізму»? При відповіді використовуйте ідеї А. Грамши, Г. Лукача і Л. Альтюссера.
3. Визначте основні ідеї неомарксизма викладені в роботі Іммануїла Валлерстайна «Аналіз світових систем і ситуація в сучасному світі».

Заняття 7. Право як цілісність: концепція Р. Дворкіна

План

1. Філософські та методологічні передумови концепції Р. Дворкіна.
2. Дворкін як представник інтегральної юриспруденції.
3. Критика Дворкіном позитивістської методологічної програми.
4. Принципи права та їх роль у нормативній структурі права. Принципи права та інші нормативні стандарти. Співвідношення норм і принципів. Балансування принципів.
5. Інтерпретативний поворот: в теорії Р. Дворкіна. Інтегральна програма тлумачення права. Цілісність як зв'язаність і цілісність як чесність.
6. Політична філософія Р. Дворкіна. Р. Дворкін і Дж. Ролз.

Література

1. Ветютнев Ю. Ю. О правопонимании Рональда Дворкина / Ю. Ю. Ветютнев // Журнал российского права. – 2005. – № 10. – С. 93–102.
2. Дворкін Р. Серйозний погляд на права / Р. Дворкін. – К.: Основи, 2000. – 519 с.
3. Дворкін Р. Цілість права / Р. Дворкін // Філософія права; за ред. Дж. Фейнберга та Дж. Коулмена. – К.: Основи, 2007. – С. 183–205.
4. Дворкин Р. Справедливость и права [Электронный ресурс] / Р. Дворкин. – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/oz/2003/2/dv1-pr.html>

5. Коваленко Г. В. Основні філософсько-правові ідеї праці Рональда Дворкіна «Серйозний погляд на права» / Г. В. Коваленко // Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого. Сер. Філософія, філософія права, політологія, соціологія. – 2011. – № 8. – С. 85–94.

6. Удовика Л. Г. Інтегральна програма тлумачення права Р. Дворкіна / Л. Г. Удовика // Актуальні проблеми держави і права. – 2009. – Вип. 50. – С. 22–30.

*Контрольні питання і завдання для перевірки досягнення
результатів навчання*

1. У чому полягає зміст критики Р. Дворкіном позитивістської методологічної програми?
2. Чим відрізняються принципи права від правових правил?
3. У чому полягає ідея права як цілісності?

Заняття 8. Сучасні природно-правові доктрини

План

1. Методологічні особливості сучасних теорій природного права. Відмінності між класичними і сучасними теоріями природного права.
2. Комунікативні корені сучасного юснатуралізму. Природно-правова доктрина і сучасний політичний лібералізм.
3. Герменевтичні концепції природного права. Інтерпретативна природна права.
4. П. Рікер про культурні смисли права. Право і справедливість з точки зору герменевтичного підходу. Буква і дух права.
5. Антропологічні концепції природного права. Культурний релятивізм і культурний універсалізм. Право в людині – людина в праві.
6. Критика позитивізму з позицій постулатів людського розуму (О. Гюффе).
7. Принципи права і дуальна природа правової аргументації (Р. Алексі).
8. Сучасна ліберальна філософія права. Постулати політичного лібералізму. Два принципи справедливості за Дж. Ролзом.

Справедливість як чесність. Право як елемент політичної системи.

9. Вплив лібертарно-юридичної концепції права на пострадянську юриспруденцію.

Література

1. Алексі Р. Поняття и действительность права / Р. Алексі. – М.: Инфотропик Медиа, 2011. – 196 с.
2. Алексі Р. Природа философии права: Пер. с англ. // Пробл. философии права. – Т. II. – Київ-Чернівці: Рута, 2004. – С. 19–26.
3. Гюффе О. Демократія в епоху глобалізації / О. Гюффе. – К.: Дух і літера, 2002. – 436 с.
4. Дидикин А. Б. Современные теории естественного права и классическая традиция // Scholae. – 2014. – № 2. – С. 418–424.
5. Дудченко В. В. Про герменевтичний підхід до права / В. В. Дудченко // Актуальні проблеми держави і права. – 2009. – Вип. 45. – С. 11–16.
6. Дудченко В. В. Традиція правового розвитку: плюралізм правових вчень / В. В. Дудченко. – Одеса: Юрид. літ., 2006. – 304 с.
7. Максимов С. І. Філософія права Роберта Алексі / С. І. Максимов // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Сер.: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. – 2016. – Т. 1. – № 28. – С. 89–97.
8. Рабінович С. Природно-правові підходи в юридичному регулюванні / С. Рабінович. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – 576 с.
9. Рабінович П. Правовий світогляд (соціально-природна інтерпретація) / П. Рабінович, Т. Бачинський // Вісник Національної академії правових наук України. – 2014. – № 2. – С. 5–17.
10. Рікер П. Право і справедливість / П. Рікер. – К.: Дух і літера, 2002. – 216 с.
11. Ролз Дж. Теория справедливости / Дж. Ролз. – 2-е изд. – М.: ЛКИ, 2010. – 536 с.
12. Ролз Дж. Две концепции правил / Дж. Ролз // Социологическое обозрение. – 2013. – № 2. – С. 16–40.
13. Хеффе О. Политика, право, справедливость. Основоположения критической философии права и государства. – М.: Гнозис; Логос, 1994. – 328 с.

14. Четвернин В. А. Современные концепции естественного права / В. А. Четвернин. – М.: Наука, 1988. – 144 с.

15. Шевцов С. Теория естественного состояния: Ролз, Нозик, Бьюкенен / С. Шевцов // *Sententiae*. – 2012. – № 1. – С. 82–94.

16. Юдін З. М. Ренесанс ідеї суспільного договору у XX ст. / З. М. Юдін // Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. : Юридичні науки. – 2017. – № 2. – С. 33–37.

Контрольні питання і завдання для перевірки досягнення результатів навчання

1. У чому полягають особливості методології сучасного юснатуралізму?
2. Яким чином герменевтична філософія пояснює сутність природного права?
3. Які ключові особливості антропологічних теорій природного права?
4. У чому відмінності між раціоналістичною концепцією права О. Гюффе та Ю. Габермаса?
5. Охарактеризуйте два принципи справедливості за Дж. Ролзом.
6. Чи можна вважати лібертарно-юридичну концепцію права формою інтегрального праворозуміння?

Заняття 9. Правознавство в контексті постструктуралістського руху

План

1. Методологічна програма постструктуралізму. Критика постструктуралістами структуро-орієнтованої соціальної доктрини. Відсутність структури і деконструкція. Смерть онтології.
2. Теорія полів П. Бурдьє і право. П. Бурдьє про влаштування суспільства. Характеристики права як поля практики.
3. Символічна влада права у концепції Ж. Бодрійяра. Ідея символічної влади. Символ і симуляція. Символи права і джерело їх влади.
4. М. Фуко про право і політику. Влада і насилля. Раціоналізація насилля. Свобода і тюрма. Тюрма як символ влади права.

Література

1. Бурдьє П. Власть права: основы социологии юридического поля / П. Бурдьє // *Социальное пространство: поля и практики*. – СПб: Алетейя, 2008. – С. 75–128.

2. Бурдьє П. Рефлексивна соціологія / П. Бурдьє, Л. Вакан; пер.з англ. Анастасії Рябчук. – К.: Медуза, 2015. – 224 с.

3. Горобець К. В. Структурність права як його універсальність / К. В. Горобець // *Актуальні проблеми політики*. – 2012. – Вип. 44. – С. 102–112.

4. Доровских В. И. Государственно-правовые идеи М. Фуко / В. И. Доровских // *Философия права*. – 2009. – № 2. – С. 91–94.

5. Капустіна Н.Б. Час симулякрів: теоретичні конструкції Ж. Бодрійяра / Н.Б. Капустіна // *Актуальні проблеми держави і права: Збірник наукових праць*, Випуск 48. – Одеса: Юридична література, 2009. – С. 34–39.

6. Капустіна Н. Б. Аналіз суспільного життя крізь призму уявлення М. Фуко : від «археології знання» до «генеалогії влади» / Н. Б. Капустіна // *Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. / редкол. : С. В. Ківалов (голов. ред.), Л. І. Кормич (заст. голов. ред.), Ю. П. Аленін [та ін.] ; МОНмолодьспорт України, НУ ОЮА*. – Одеса : Фенікс, 2010. – Вип. 40. – С. 426–435.

7. Кильдюшов О. Мишель Фуко как исследователь «полицейского государства»: программа, эвристические проблемы, перспективы изучения / О. Кильдюшов // *Социологическое обозрение*. – 2014. – Т. 13. – № 3. – С. 9–32.

8. Масловская Е. В. Концепция юридического поля и современная социология права / Е. В. Масловская, М. В. Масловский // *Социология власти*. – 2015. – № 2. – С. 48–65.

9. Павкин Л. М. Государство, право, власть в постмодернистской концепции М. Фуко / Л. М. Павкин // *Северо-Кавказский юридический вестник*. – 2014. – № 4. – С. 31–37.

10. Соболевська М. Неофункціоналістські та постструктуралістські доктрини у сучасній соціології / М. Соболевська. – К.: Дух і літера, 2010. – 164 с.

*Контрольні питання і завдання для перевірки досягнення
результатів навчання*

1. У чому полягав зміст критики постструктуралістами класичної методології?
2. Якими є характеристики правового поля за П. Бурдьє?
3. Що таке символічна реальність права?

Заняття 10. Критичні правові дослідження

План

1. Основи методології критичних правових досліджень.
2. Комунікативна філософія і постструктуралізм як методологічне підґрунтя критичних правових досліджень.
3. Економічний аналіз права. Концепція Р. Познера: правова система як сфера ринкового мислення. Правові правила як масштаби ризиків. Економічна вартість права.
4. Феміністична та гендерна юриспруденція. Критика феміністичною юриспруденцією маскулінності права. Гендерний баланс у праві. «Етика правил» і «етика турботи»
5. Напрямок «право і література» та його течії. «Право як література» і «право у літературі». Методи літературного аналізу права. Юридична тематика в художніх творах.
6. Критична расова юриспруденція. Право як інструмент апартеїду та сегрегації. Расизм як результат соціокультурної юридичної практики.
7. М. Коскенніємі і розвиток критичних правових досліджень і міжнародно-правовій теорії. Міжнародне право і міжнародна політика. Апологія і утопія в міжнародному праві.

Література

1. Аніщук Н. В. Становлення понятійного апарату гендерного права у вітчизняній юриспруденції / Н. В. Аніщук // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – Вип. 58. – С. 69–77.
2. Воловик О. Економічний аналіз права: потенціал і проблеми використання у сучасних правових дослідженнях / О. Воловик // Юридична Україна. – 2012. – № 10. – С. 56–59.

3. Дудченко В.В. Міжособистісна цінність права (за вченням Карлоса Коссіо) / В.В. Дудченко // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. – 2017. – вип. 3. – С.10-15.

4. Завальнюк В. В. Феміністична та гендерна юриспруденція як складові юридичної антропології / В. В. Завальнюк // Правове життя сучасної України : матер. Міжнар. наук. конф. проф.-викл. складу (Одеса, 20–21 квітня 2012 р.). Т. 1. – Одеса : Фенікс, 2012. – С. 42–43.

5. Основи теорії гендеру. – К.: КІС, 2004. – 536 с.

6. Познер Р. Проблеми юриспруденції / Р. Познер. – Харків: Акта, 2004. – 487 с.

7. Познер Р. Економічний аналіз права / Р. Познер. – Харків: Акта, 2003. – 862 с.

8. Ситар І. М. Критичні правові дослідження у процесі аккультурації права / І. М. Ситар // Форум права. – 2014. – № 2. – С. 396–402.

9. Хижняк Ю. В. Джеймс Бойд Вайт – відданий прихильник напряму «право і література» / Ю. В. Хижняк // Молодий вчений. – 2016. – № 6. – С. 269–273.

10. Carbadó D. The Law and Economics of Critical Race Theory / Carbadó, Devon W., Gulati, Mitu // Yale Law Journal. – 2003. – Vol. 112. – P. 1757–1828.

11. Pyke K. What is Internalized Racial Oppression and Why Don't We Study it? Acknowledging Racism's Hidden Injuries / K. Pyke // Sociological Perspectives. – 2010. – Vol. 53. – No. 4. – P. 551–572.

12. Kelman M. A Guide to Critical Legal Studies / M. Kelman. – Cambridge: Harvard University Press, 1987. – 367 p.

13. Koskeniemi M. The Gentle Civilizer of Nations. The Rise and Fall of International Law (1870–1960) / M. Koskeniemi. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – 569 p.

14. Koskeniemi M. From Apology to Utopia. The Structure of International Legal Argument / M. Koskeniemi. – 2nd edn. – New York: Cambridge University Press, 2006. – 683 p.

*Контрольні питання і завдання для перевірки досягнення
результатів навчання*

1. Якою є методологічна спрямованість критичних правових досліджень? Що саме вони критикують?
2. Якими є основні ідеї економічного аналізу права?
3. У чому полягає критична спрямованість феміністської і гендерної юриспруденції?

**ЗАВДАННЯ
ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ**

До теми 1

Ознайомитися зі змістом полеміки О. Ерліха та Г. Кельзена щодо природи і структури правового порядку. Підготувати порівняльну таблицю їх аргументів за такими пунктами:

- валідність і юридична сила права;
- природа звичаєвого права;
- підстави правового порядку.

Підготувати письмовий аналіз позиції О. Ерліха щодо природи звичаєвого права із розгорнутою власною позицією щодо його теорії «живого» права.

До теми 2

Ознайомитися з першими трьома главами книги Л. Петражицького «Теорія права і держави у зв'язку з теорією моральності». Підготувати реферат на тему «Методологічне підґрунтя ідеї правових емоцій Л. Петражицького», у якому надати розгорнуту характеристику методології Л. Петражицького щодо використання ним інструментарію психології.

До теми 3

Ознайомитися зі змістом розділу 10 книги Г. Радбруха «Філософія права». Скласти схему зв'язку між надзаконним правом і позитивним законом. Що має перевагу над чим і у яких ситуаціях?

До теми 4

Ознайомитися зі статтею Г. Кельзена «Норма і цінність». На основі прочитаного підготувати реферат, в якому надати розгор-

нуту аргументацію щодо двох питань: у чому полягає особливість інтерпретації Г. Кельзеном філософської програми неокантіанства і чому цінність не входить до нормативної структури права?

До теми 5

Прочитати главу 5 книги Г. Хрта «Поняття права». Скласти порівняльну таблицю характеристик первинних і вторинних правил. На основі порівняння надати розгорнуту відповідь на питання: що може вважатися правилом визнання в українській правовій системі?

До теми 6

Підготувати реферат на тему «Чи може правовий прагматизм стати методологією реформування судової системи в Україні?»

До теми 7

На основі аналізу розуміння Ю. Габермасом правил раціонального дискурсу, пояснити комунікативний зміст толерантності. Чи може толерантність вважатися правовою цінністю з точки зору комунікативної філософії права?

До теми 8

Підготувати реферат на тему: «Якою мірою правовий раціоналізм може бути методологією мого дисертаційного дослідження?»

До теми 9

Проаналізуйте погляди М. Хоркхаймера та Т. Адорно на зв'язок права і політики. Підготуйте реферат, у якому ґрунтовно викладіть власні думки щодо того, чи погоджуєтеся ви з їхнім підходом.

До теми 10

Ознайомтеся з першими трьома главами книги Р. Дворкіна «Серйозний погляд на права». Складіть порівняльну таблицю між правовими правилами, принципами і стандартами.

До теми 11

Підготуйте реферат з детальним порівняльним аналізом раціоналістичної концепції права Ю. Габермаса й О. Гьоффе.

До теми 12

Підготуйте реферат, у якому детально проаналізуйте вади правового поля України з точки зору теорії полів П. Бурдьє.

До теми 13

Оберіть один із напрямів критичних правових досліджень і підготуйте автореферат, в якому надайте розгорнуту характеристику його методологічної програми.

До теми 14

Складіть порівняльну таблицю вітчизняних філософсько-правових шкіл за такими критеріями: використовувана методологія; основні ідеї; практична релевантність.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ І УМІНЬ

Тип завдання для підсумкового контролю знань і вмінь
Індивідуальне есе

Зміст завдання для підсумкового контролю знань і вмінь

Кожен здобувач вищої освіти має підготувати есе на тему, попередньо узгоджену з викладачем, присвячену аналізу однієї із сучасних філософсько-правових доктрин.

Методичні рекомендації щодо написання есе

При виборі теми слід виходити з того, матеріали якої теми вам найбільш знайомі, наскільки ви володієте термінологією цієї теми, наскільки переконливі ви можете бути в аргументації своїх тверджень. Есе повинне містити: чіткий виклад суті поставленої проблеми, включати самостійно проведений аналіз цієї проблеми з використанням концепцій і аналітичного інструментарію, висновки, що узагальнюють авторську позицію з поставленої проблеми.

Вимоги:

1. Обсяг – 5–6 тисяч слів.
2. Структура – вступ; основна частина (поняття та особливості методу (підходу); оцінка його адекватності для дисертації автора; алгоритм застосування або імплементації в дисертації); висновки.
3. Посилання – посторінкові, з наскрізною нумерацією, стиль цитування – OSCOLA, прикінцевий список літератури непотрібен.
4. Формат сторінки – всі поля 2 см, відступ першого рядка – 1 см; міжрядковий інтервал одинарний, кегль 12–14, шрифт Calibri або Helvetica Neue.

5. У разі необхідності оформляються таблиці. Назву таблиці слід поміщати зверху таблиці. Воно повинно бути точним, коротким і відображати зміст таблиці. Відстань від тексту до таблиці і від таблиці до подальшого тексту дорівнює одному рядку. Між найменуваннями таблиці і самою таблицею не повинно бути порожніх рядків.

6. Інше: нумерація сторінок наскрізна, автоматична, в нижньому колонтитулі, з правої сторони; титульна сторінка має містити назву есе, ім'я автора та його/її спеціалізацію.

Після завершення написання есе необхідно перевірити його зміст. Перевірте свою роботу на предмет пошуку помилок, відповідності темі, наявності доречних понять і термінів, аргументів. Текст має бути зрозумілим, грамотним. Бажано хоча б попередні намітки есе зробити в чернетці.

Критерії оцінювання.

На оцінювання есе впливатимуть такі фактори (незалежно від їхнього місця в переліку, всі фактори мають однакову вагу):

1. Повнота представлення теми, у тому числі демонстрація автором розуміння особливостей сучасної правничої методології;
2. Логічність і структурованість викладу тексту, його зв'язаність з темою дисертації автора;
3. Самостійність і оригінальність в представленні теми, у тому числі відсутність неправомірних запозичень;
4. Здатність автора до критичного наукового мислення, тобто готовність до продукування нових ідей;
5. Граматика і загальне оформлення – орфографічні, пунктуаційні, стилістичні тощо помилки, а також помилки перекладу, поряд із неохайним оформленням є небажаними для текстів майбутніх докторів філософії.

Усі есе будуть перевірятися на наявність плагіату. Оригінальність тексту нижче 50% автоматично означатиме 0 (нуль) балів за самостійну роботу. Неправомірним запозиченням вважається використання тексту іншого автора без вказівки першоджерела, а також рерайт – тобто недослівний переказ тексту іншого автора без вказівки першоджерела. Кількість цитат у тексті не може становити більше 30% від загального обсягу. У випадку перевищення цієї

межі, бал за самостійність і оригінальність в представленні теми буде пропорційно знижуватися.

Теми завдання для підсумкового контролю знань і вмінь

1. Світоглядні та методологічні основи соціологічної юриспруденції.
2. Школа «живого права» Є. Ерліха.
3. Право в соціологічній доктрині Е. Дюркгейма та М. Вебера.
4. Методологічні підвалини психологічної теорії права.
5. Ідея правових емоцій Л. Петражицького.
6. Інтуїтивне й офіційне право у концепції Л. Петражицького.
7. Методологічні основи неокантіанської філософії права.
8. Право як апіорна категорія у концепції Р. Штамmlера.
9. Позитивізм і юснатуралізм у філософії права Г. Радбруха.
10. «Чистота» чистої теорії права Г. Кельзена.
11. Нормативність та ідея основної норми Г. Кельзена.
12. Природно-правова концепція О. Гьоффе.
13. Юриспруденція як частина «дескриптивної соціології» у розумінні Г. Харта.
14. Право як система первинних і вторинних норм у розумінні Г. Харта.
15. Методологічна програма прагматизму у філософії права.
16. Р. Паунд як засновник правового прагматизму.
17. Сучасний неопрагматизм.
18. Основні теоретичні розбіжності марксизму і неомарксизму.
19. Комунікативна теорія права Ю. Габермаса.
20. Комунікативна версія обґрунтування справедливості.
21. Філософські та методологічні передумови концепції Р. Дворкіна.
22. Принципи права у філософсько-правовій концепції Р. Дворкіна.
23. Право як цілісність: ключові ідеї концепції Р. Дворкіна.
24. Теорія полів П. Бурдьє і право.
25. Символічна влада права у концепції Ж. Бодрійяра.
26. М. Фуко про право і політику.
27. Основи методології критичних правових досліджень.

28. Економічний аналіз права Р. Познера.
29. Феміністична та гендерна юриспруденція.
30. Напрямок «право і література» та його течії.
31. Критична расова юриспруденція.
32. М. Коскенньемі і розвиток критичних правових досліджень і міжнародно-правовій теорії.
33. Сучасна нормативна юриспруденція (Є. Булигін).
34. Сучасні варіації юридичного позитивізму (Дж. Раз).
35. Основні школи філософії права в Україні.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абашнік В. Ганс Кельзен – видатний австро-американський юрист з українським корінням / В. Абашнік // Філософія права і загальна теорія права. – 2012. – № 1. – С. 244–249.
2. Альчуррон К.Э., Булыгин Е.В. Нормативное знание и истина // «Нормативные системы» и другие работы по философии права и логике норм. – С.-Пб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2013. – С. 302–317.
3. Антологія української юридичної думки: У 6 т. / Ред. кол.: ЮС. Шемшученко (голова) та ін. – Т. 1: Загальна теорія держави і права, філософія та енциклопедія права / Упорядники: В.Д. Бабкін, І.Б. Усенко, Н.М. Пархоменко; відп. редактори В.Д. Бабкін, І.Б. Усенко. – К., 2002. – 568 с.
4. Бігун В. С. Густав Радбрух – видатний німецький філософ права // Проблеми філософії права. – 2004. – Т. II. – С. 33–48.
5. Бодрийяр Ж. Симулякры и симуляция // Философия эпохи постмодерна. / Сб. переводов и рефератов. – Минск, 1996. – С. 32–47.
6. Булыгин Е. К проблеме объективности права / Е. Булыгин // Проблеми філософії права. – 2005. – Т. III. – № 1–2. – С. 7–13.
7. Бурдые П. Власть права: основы социологии юридического поля / П. Бурдые // Социальное пространство: поля и практики. – СПб: Алетейя, 2008. – С. 75–128.
8. Вдовина Г.А. Проблемы естественных прав человека в американской правовой мысли XX века / / Государство и право: Сб. науч. трудов: Юрид. и полит. науки / Ин-т государства и права В. М. Корецкого НАН Украины. – Киев, 2000. – Вып. 6. – С.3–10.
9. Габермас Ю. Залучення Іншого. Студії з політичної теорії / Ю. Габермас. – Львів: Астролябія, 2006. – 416 с.

10. Дворкін Р. Серйозний погляд на права / Р. Дворкін. – К.: Основи, 2000. – 519 с.
11. Гьоффе О. Демократія в епоху глобалізації / О. Гьоффе. – К.: Дух і літера, 2002. – 436 с.
12. Дидикин А. Б. Формирование аналитической традиции в современной философии права / А. Б. Дидикин // Scholae. – 2010. – № 1. – С. 149–165.
13. Дудченко В.В. Система источников украинского права // Введение в украинское право 3-е издание, перераб. и дополнен. – О.:Юридична література, 2017. – С. 111–122.
14. Дудченко В.В. Концептуальні засади основної норми в українському праві // Публічне право. – 2017. – вип. 3(27). – С.49–55.
15. Ерліх С. Про живе право / С. Ерліх // Проблеми філософії права. – 2005. – Том 11. – № 1–2. – С. 194–200.
16. Капустіна Н.Б. Час симулякрів: теоретичні конструкції Ж. Бодрийяра / Н.Б. Капустіна // Актуальні проблеми держави і права: Збірник наукових праць, Випуск 48. – Одеса: Юридична література, 2009. – С. 34–39.
17. Костицький М.В. Філософські та психологічні проблеми юриспруденції: Вибрані наукові праці. Книга перша – Чернівці: Рута, 2008. – 560 с.
18. Костицький В. В. Соціологія права [Текст] : наук.-теорет. спадщина Євгена Ерліха і проблеми розвитку сучас. Науки / Василь Костицький, Ольга Кобан ; Ін-т законодав. передбачень і прав. експертизи. – Київ ; Дрогобич : Коло, 2015. – 227 с.
19. Кравченко С. С. Прагматизм у філософії права Сполучених Штатів Америки / С. С. Кравченко – К. : Середняк Т. К., 2014. – 511 с.
20. Максимов С. Виправдання позитивізму (до аналізу концепції права Х. Харта) / С. Максимов // Вісник Академії правових наук України. – 2000. – № 2. – С. 146–156.
21. Максимов С.І. Філософія права: сучасні інтерпретації: вибрані праці: статті, аналітичні огляди, переклади (2003–2010) / С.І. Максимов. – Х.: Право, 2011. – 336 с.
22. Мережко О. Психологічний напрям в європейській науці права XX століття/ О. Мережко// Філософія права і загальна теорія права. – 2013. – № 1. – С. 314–321.

23. Познер Р. А. Экономический анализ права. В 2 т. Т.2 : пер. с англ. / Р. А. Познер. – СПб. : Экономическая школа, 2004. – 454 с.
24. Радбрух Г. Філософія права / Г. Радбрух. – К.: Тандем, 2006. – 348 с.
25. Радбрух Г. П'ять хвилин філософії права / Г. Радбрух // Проблеми філософії права. – 2004. – Том II. – С. 95–97.
26. Раз Д. Мысля с помощью правил // Российский ежегодник теории права. № 1. 2008. С. 457–472.
27. Тимошенко В. І. Держава і право в неокантіанстві / В. І. Тимошенко // Проблеми філософії права. – 2003. – Том I. – С. 64–66.
28. Харт Г. Л. А. Понятие права / Г. Л. А. Харт. – СПб. : Издательство Санкт-Петербургского университета, 2007. – 302 с.
29. Шавенко Н. А. Рудольф Штаммлер как основоположник теории «возрожденного» естественного права / Н. А. Шавенко // Вестник Московского университета. Серия 11: Право. – 2016. – № 1. – С. 111–121.
30. Шпакова Р. П. Макс Вебер и Вернер Зомбарт о западно-европейском капитализме // Социологические исследования. – 1992. – № 12. – С. 126–132.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
ЗМІСТ КУРСУ	5
КОНСПЕКТИ ЛЕКЦІЙ.....	7
Лекція 1. Соціологічна юриспруденція першої половини ХХ ст.....	7
Лекція 2. Психологічна теорія права.....	10
Лекція 3. Неокантіанська філософія права.....	12
Лекція 4. Чиста теорія права Г. Кельзена.....	15
Лекція 5. Г. Харт і англо-американська традиція юридичного позитивізму.....	17
Лекція 6. Правовий прагматизм в американській філософії права.....	19
Лекція 7. Комунікативна філософія права.....	22
Лекція 8. Екзистенціальна філософія права.....	25
Лекція 9. Правові аспекти неомарксизму та постмарксизму.....	28
Лекція 10. Право як цілісність: концепція Р. Дворкіна.....	31
Лекція 11. Сучасні природно-правові доктрини (частина 1).....	33
Лекція 11. Сучасні природно-правові доктрини (частина 2).....	35
Лекція 12. Правознавство у контексті постструктуралістського руху.....	38
Лекція 13. Критичні правові дослідження (частина 1).....	41
Лекція 14. Критичні правові дослідження (частина 2).....	44
Лекція 14. Нові напрями філософсько-правових досліджень.....	46
ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ.....	49
Заняття 1. Неокантіанська філософія права.....	49
Заняття 2. Г. Харт і англо-американська традиція юридичного позитивізму.....	50
Заняття 3. Правовий прагматизм в американській філософії права.....	51
Заняття 4. Комунікативна філософія права.....	53

Заняття 5. Екзистенціальна філософія права.....	54
Заняття 6. Правові аспекти неомарксизму та постмарксизму.....	55
Заняття 7. Право як цілісність: концепція Р. Дворкіна.....	57
Заняття 8. Сучасні природно-правові доктрини	58
Заняття 9. Правознавство в контексті постструктуралістського руху.....	60
Заняття 10. Критичні правові дослідження.....	62
ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ.....	65
ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КІНТРОЛЮ ЗНАНЬ І УМІНЬ.....	68
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ.....	72

Навчальне видання

Дудченко Валентина Віталіївна
Капустіна Надія Брисівна
Горобець Костянтин Валерійович

СУЧАСНІ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ДОКТРИНИ

Навчально-методичний посібник

Підписано до друку 30.08.2018.
Формат 60х84/16. Ум.-друкарк. 4.4. Наклад 100 прим.
Зам. № 1812-21.

Видавець ПП «Фенікс»
(свідчення суб'єкта видавничої справи ДК № 1044 від 17.09.2002)
65009, м.Одеса, вул. Зоопаркова, 25, тел.(048)7777-591
e-mail: fenix-izd@ukr.net
www.law-books.od.ua